

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETO
HUMANITARINIO FAKULTETO
ISTORIJOS KATEDRA**

AUGUSTA KALNIKAITĖ

Istorijos specialybės
IV kurso studentė

**HOLOKAUSTO TYRINĖJIMAI POSOVIETINĖJE LIETUVOS IR
LENKIJOS ISTORIOGRAFIJOJE**

Bakalauro darbas

Mokslinis vadovas dr. Simonas Strelcovas

Darbas originalus – Augusta Kalnikaitė
(.....)

Šiauliai,
2014

TURINYS

TURINYS	2
IVADAS	3
1. HOLOKAUSTO TYRINĖJIMAI LIETUVOJE IR LENKIJOJE	12
1.1. Holokausto tyrimai Lietuvoje ir Lenkijoje sovietmečiu	12
1.2. Tyrimų centrai ir akademinės institucijos	15
2. KOLABORAVIMO PROBLEMA LIETUVOS IR LENKIJOS HOLOKAUSTO TYRIMUOSE	21
2.1. Jedvabnės atvejis Lenkijos Holokausto istoriografijoje	21
2.2. Lietuvių kolaboravimas su vokiečių okupacine valdžia	25
3. LIETUVIŲ IR LENKŲ SANTYKIAI SU ŽYDAIS HOLOKAUSTO TYRIMUOSE LIETUVOJE IR LENKIJOJE	29
3.1. Lietuvių ir žydų santykiai	29
3.2. Lenkų ir žydų santykiai	32
4. GETŲ ISTORIJA HOLOKAUSTO TYRIMUOSE LIETUVOJE IR LENKIJOJE	36
4.1. Getai Lietuvos istoriografijoje	36
4.2. Getai Lenkijos istoriografijoje	39
IŠVADOS	43
LITERATŪROS SĄRAŠAS	45
SANTRAUKA	49
Holokausto tyrinėjimai posovietinėje Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje	49
SUMMARY	50
Holocaust research in post-soviet historiography of Lithuania and Poland	50

IVADAS

Temos aptarimas. Bakalauro darbe nagrinėjama tema „Holokausto tyrinėjimai posovietinėje Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje“. Antrojo pasaulinio karo metais vykdyta žydų naikavimo politika skaudžiai palietė daugelį Europos šalių. Holokaustas – tai vienas liūdniausių Lenkijos ir Lietuvos istorijos įvykių. Didelę žydų bendruomenės netektį patyrė Lenkija, kurioje iki Antrojo pasaulinio karo pradžios gyveno apie 3,5 mln. žydų. Žydų genocidas prasidėjo vokiečiams okupavus Lenkiją. Buvo pradėta koncentruoti žydus į getus, taip siekiant juos atskirti ir izoliuoti nuo kitų tautybių. Pirmasis getas buvo įkurtas Lenkijos teritorijoje, Piotrkovo mieste, jau 1939 m. spalio mėn. Vėliau okupuotose Lenkijos teritorijose pradėtos steigti darbo, koncentracijos bei mirties stovyklos. Holokausto metu apie 5,9 mln. žydų buvo nužudyta, iš kurių net 80 % Lenkijos teritorijoje. Lietuvoje buvo kitokia situacija nei Lenkijoje. Lietuvos žydų žudynės prasidėjo vėliau nei Lenkijoje. Iki Antrojo Pasaulinio karo, Lietuvoje gyveno apie 220 tūkst. žydų, t. y. beveik šešiolika kartų mažiau nei Lenkijoje. Lietuvoje buvo nužudyta beveik 90 % žydų bendruomenės, Lenkijoje apie 86 %.

Holokausto tragedija, įvykusi daugiau nei prieš 60 metų, domina istorikus ir tyrėjus iki šiol. Nuo pat karo pabaigos iki XXI a. pradžios Holokausto tyrinėjimams įtaką darė įvairiausios priežastys. Po 1945 metų Rytų Europoje įsivyravęs komunizmo režimas apribojo tyrinėjimų galimybes. Sovietmečiu Holokausto tema buvo gana menkai tyrinėta, o didelė dalis šaltinių – uždrausti. Dėl kiek kitokios politinės situacijos Lenkijoje Holokausto tyrinėjimai vyko, tačiau neretai buvo susiduriama su objektyvumo problema. Didelė dalis tyrinėtojų rėmėsi Holokaustą išgyvenusių žmonių atsiminimais. Komunistų valdymo laikotarpiu Lenkijos žydų istorijos institutas (Żydowski Instytut Historyczny) rūpinosi atliekamais tyrimais Holokausto tema. Viena pagrindinių tyrinėtų temų – lenkų pagalba žydams, Antrojo Pasaulinio karo metais. Lietuvoje sovietiniu laikotarpiu žydų genocido tyrimai nebuvo atliekami, o žydų kilmės asmenų mirtys sovietinėje istoriografijoje įvardintos kaip „sovietinių žmonių“ netektis. Sugriuvus geležinei uždangai, prasidėjo naujas Holokausto tyrinėjimų etapas. Uždrausti šaltiniai tapo prieinami visuomenei. Atsivėrė galimybės tarptautiniam bendradarbiavimui su užsienio mokslininkais. Lenkijoje ir Lietuvoje pradėti steigti tyrimų centrai, kurie tiria nacių padarytus nusikaltimus prieš žydus. Holokausto tyrimų būtinumą pabrėžė ir aukšti valdžios pareigūnai. Lietuvos Respublikos prezidentas 1998 m. pasirašė dekretą dėl Tarptautinės komisijos įsteigimo, kurios tikslas įvertinti nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimus Lietuvoje. Lenkijoje 2004 m. buvo įsteigtas Žydų Holokausto Tyrimo Centras (Centrum Badań nad Zagładą Żydów) atliekantis tyrimus Holokausto tema. Centras organizuoja seminarus bei konferencijas genocido tema, taip siekdamas apšviesti visuomenę apie šį tragišką istorinį laikotarpį.

Nepriklausomybės atgavimas leido Lenkijos ir Lietuvos mokslininkams atlikti gilesnius ir išsamesnius tyrinėjimus žydų genocido tema. Analizuojant Lenkijos ir Lietuvos Holokausto istoriografiją pastebimi skirtumai. Lenkijoje mokslininkų susidomėjimas šia tema prasidėjo daug anksčiau. Lietuvoje pirmaisiais Nepriklausomybės metais daug dėmesio buvo skirta sovietų padarytiems nusikaltimams prieš lietuvių tautą, taip nustumiant Holokausto temos tyrinėjimus vėlesniam laikui. Skiriasi ir pasirenkamų tyrimų temos. Lietuvoje, pradėjus tyrinėjimus, nagrinėta kolaboravimo tema, kuri Lenkijoje pradėta analizuoti tik XXIa. pradžioje. Lietuvoje ir Lenkijoje aktyviai tyrinėti didžiųjų miestų getai, jų veikla bei sudėtis. Vienos temos anksčiau pradėtos tyrinėti Lenkijoje, kitos – Lietuvoje. Toks tyrinėjimų prioritetų išsidėstymas rodo visuomenės susidomėjimą tam tikra tema.

Istoriografija. Nagrinėjant Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografiją buvo naudojama literatūra anglų, lietuvių ir lenkų kalbomis. Lietuvos istoriografijoje Holokausto temą gana plačiai tyrinėjo Arūnas Bubnys¹. Jo straipsnyje daug informacijos apie Holokausto tyrimus, atliktus Lietuvos mokslininkų nuo 1990 iki 2005 metų. Taip pat autorius užsimena apie Holokausto temą Lietuvos švietimo sistemoje. Panašaus pobūdžio straipsnį yra parašęs Valentinas Brandišauskas². Kaip ir A. Bubnys, jis aptaria pagrindines tyrinėtąs temas, tačiau daugiau dėmesio skiria žydų ir Katalikų bažnyčios santykių nagrinėjimui. A. Bubnys daug tyrimų atliko didžiųjų miestų getų temomis. Nagrinėdamas Kauno geto istoriją, A. Bubnys suskirsto geto gyvavimą į penkis laikotarpius, kurių metu vyksta geto įkūrimas, masinės žudynės, įvairūs pertvarkymai³. Autorius nuosekliai aprašo geto istoriją nuo pat jo įkūrimo iki likvidavimo. Vilniaus geto istoriją A. Bubnys taip pat suskirsto į penkis laikotarpius, smulkiai aprašydamas kiekvieną iš jų⁴. Vilniaus getą, autorius išskiria iš kitų, kaip turėjusi aktyvų kultūrinį gyvenimą. A. Bubnio didžiųjų miestų getų tyrinėjimai suteikia daug naujos informacijos apie getų administracinę struktūrą ir kalinių kasdienybę. Kitas iš pagrindinių getų buvo įkurtas Šiauliuose. Šiaulių geto smulkesnę analizę taip pat atliko A. Bubnys⁵. Šiaulių getui skiriama mažiau dėmesio nei Kauno ir Vilniaus, tačiau savo tyrime autorius atskleidžia pagrindines geto istorijos detales. Be didžiųjų A. Bubnys nagrinėja ir mažųjų Lietuvos miestų getų likimus⁶. Jis taip pat domisi

¹Bubnys A., Nepriklausomos Lietuvos holokausto istoriografijos ir švietimo programų pokyčiai, <http://www.genocid.lt/centras/lt/891/a/>, peržiūra per internetą, žiūrėta 2014 04 20.

²Brandišauskas V., Holokaustas Lietuvoje: istoriografinė situacija ir pagrindinės problemos, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis* T. 14, Vilnius, 1999.

³Bubnys A., Kauno getas (1941 – 1944), *Holokaustas Lietuvoje (1941 – 1944)*, Vilnius, 2011.

⁴Bubnys A., Vilniaus žydų žudynės ir Vilniaus getas (1941 – 1944), *Holokaustas Lietuvoje (1941 – 1944)*, Vilnius, 2011.

⁵Bubnys A., Šiaulių getas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011.

⁶Bubnys A., Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinos izoliavimo stovyklos, *Holokaustas Lietuvoje (1941 – 1944)*, Vilnius, 2011.

getų policijos veikla Antrojo pasaulinio karo metais⁷. Daugiausiai dėmesio skiriama Kauno ir Vilniaus getų policijai, aprašomas jų įkūrimas bei funkcijos. Mažiau tyrinėtas Holokaustas Lietuvos provincijose. Žydų žudynės Kauno apskrityje nagrinėja jau minėtas istorikas A. Bubnys⁸. Autorius trumpai aptaria žudynes, vykusias mažesniuose miesteliuose aplink Kauno miestą. Chronologiškai išdėstoma kiekvienų žudynių eiga, suteikiama apytikslė statistika apie žydų skaičių, tam tikrame miestelyje. Žydų likimu provincijose domisi V. Brandišauskas. Istorikas nagrinėja Holokaustą Mažeikių apskrityje⁹. Jis domisi ir žydų likimu Kėdainių apskrityje¹⁰. Tyrinėdami žydų žudynes apskrityse autoriai patvirtina lietuvių įsitraukimą į genocidą. Lietuvos Holokausto istoriografijoje yra gana plačiai aprašytas lietuvių kolaboravimas su vokiečiais. Jau minėtas istorikas, A. Bubnys tyrinėjo Lietuvos saugumo policijos (LSP) indėlį į žydų žudynes¹¹. Autoriaus tyrimas atskleidė, jog LSP buvo pavaldi nacių okupacinei valdžiai ir prisidėjo prie žydų genocido Lietuvoje. A. Bubnys domisi Lietuvos policijos batalionų įsitraukimu į žydų žudynes¹². Istorikas nagrinėja 2-ojo ir 252-ojo batalionų susikūrimą ir funkcijas Holokausto metu¹³. Nijolė Maslauskienė atliko tyrimą apie Lietuvos komunistų partijos sudėtį¹⁴. Autorė paneigia iki tol vyravusią nuomonę, jog Lietuvos žydai prisidėjo prie sovietinės okupacijos. Šia tema tyrimą atliko ir Alfonsas Eidintas¹⁵. Jis savo ruožtu aiškinasi, kokią įtaką žydų dalyvavimas Lietuvos komunistų partijoje, turėjo lietuvių ir žydų santykiams pirmosios sovietinės okupacijos metu. A. Eidintas patvirtina nuomonę, jog žydų dalyvavimas partijos veikloje neturėjo lemiamos įtakos sovietų okupacijai. Žydų ir lietuvių santykiai vokiečių okupacijos metu gana plačiai tyrinėti Lietuvos istorikų. A. Eidintas taip pat tyrinėja lietuvių įsitraukimą į Holokaustą bei TDA batalionų veiklą žudynių metu¹⁶. Tuo tarpu Liudas Truska nagrinėja žydų ir lietuvių santykių krizę¹⁷. Istorikas aptaria priežastis paskatinusias antisemitizmą pirmosios sovietų okupacijos metu, apžvelgia žydų padėtį Lietuvoje. Kitokius žydų ir lietuvių santykius nagrinėja Viktorija Sakaitė¹⁸. Istorikė domėjosi lietuvių pagalba žydams vokiečių okupacijos metu. Atlikdama tyrimą ji rėmėsi išlikusių liudininkų atsiminimais bei Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus duomenimis.

⁷ Bubnys A., Kauno ir Vilniaus getų žydų policija, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011.

⁸ Bubnys A., Žydų žudynės Kauno apskrityje 1941 m., *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011.

⁹ Brandišauskas V., Mažeikių apskrities žydų likimas Antrojo pasaulinio karo metais, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011.

¹⁰ Brandišauskas V., Holokaustas Kėdainių apskrityje, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011.

¹¹ Bubnys A., Lietuvių saugumo policija ir Holokaustas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011.

¹² Bubnys A., Lietuvos policijos 1(13) - asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m., *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011.

¹³ Bubnys A., Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011.

¹⁴ Maslauskienė N., Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pab. – 1940 rugsėjo mėn.,

<http://www.genocid.lt/Leidyba/6/nijole6.htm> prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 23.

¹⁵ Eidintas A., *Žydai, lietuviai ir holokaustas*, Vilnius, 2002.

¹⁶ Eidintas A., *Žydai, Holokaustas ir dabartinė Lietuva*, Vilnius, 2001.

¹⁷ Truska L., Lietuvos ir žydų santykių krizė, *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje*, Vilnius, 2004.

¹⁸ Sakaitė V., *Žydų gelbėjimas, Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011.

Straipsnyje V. Sakaitė pateikia keleto šeimų, kurios buvo išgelbėtos arba gelbėjo žydus, istorijas. Knygoje „Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944)“ pateikiamos gelbėjimo istorijos, kurias pavyko surinkti Valstybiniam Vilniaus Gaono muziejui¹⁹. Dar vienas įdomus muziejaus leidinys - „Gyvybę ir duoną nešančios rankos“²⁰. Tai kelių dalių knyga, kurioje pasakojamos žydus gelbėjusių asmenų istorijos. Žydų gelbėjimu domisi A. Bubnys, kuris daugiausiai dėmesio skiria kunigams, padėjusiems žydams karo metu²¹. Istorikas nagrinėja kunigų bei vyskupų veiklą siekiant apsaugoti žydus. Katalikų Bažnyčios požiūrį į žydus karo metu tyrinėja Saulius Sužiedelis²². Istorikas atlieka įdomią analizę ir atskleidžia kiek kitokią nuomonę apie Bažnyčią. Jis pritaria, kad kunigai gelbėjo žydus, tačiau atkreipia dėmesį į tai, kad Bažnyčios hierarchija siekė per daug nesikišti į nacių vykdytą naikinimo politiką bijodami, kad tai neatsisuktų prieš ją ir kitus krikščionis.

Nagrinėjant sovietinę Holokausto istoriografiją verta išskirti keletą darbų. Šiuose darbuose žydų tragedija slepiama, o vykdytas genocidas priskiriamas „tarybinių piliečių“ žūčiai, tačiau aprašomuose įvykiuose galima įžvelgti šiek tiek objektyvių faktų. M. Eglinis-Elinas nagrinėja žudynes Kauno fortuose²³. Autorius žuvusiuosius įvardina kaip tarybinius piliečius, trumpai užsimindamas, kad buvo žudomi ir žydai. M. Elinas ir D. Gelpernas aprašo žudynes Kauno mieste²⁴. Z. Kondratas aprašo žudynes Kauno IX forte²⁵. Trumpai užsimena apie žydams įrengtą getą. J. Bulavas domisi nacių vykdytomis žudynėmis Lietuvoje²⁶. Lyginant su kitais sovietų istorikais, J. Bulavas išskiria, jog nacių vykdoma politika pirmiausiai buvo nukreipta prieš žydus. Visgi sovietų istoriografijoje trūksta objektyvumo, tačiau tokia literatūra suteikia žinių apie tuometinę Holokausto istoriografiją.

Daug informacijos apie Holokausto tyrimus Lietuvoje suteikė tarptautinės komisijos internetinis puslapis²⁷. Jame institucija talpina atliktų tyrimų rezultatus, būsimų tyrimų temas, platina informaciją apie konferencijas ir seminarus. Holokausto aukų skaičių svyravimu domisi Sigitas Jagelavičius²⁸. Autorius aptaria skaičių skirtumus sovietinėje bei Nepriklausomos Lietuvos istoriografijoje bei priežastis, kurios turėjo tam įtakos.

¹⁹ Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944), Vilnius, 2001.

²⁰ Gyvybę ir duoną nešančios rankos, sąs. 1, Vilnius, 1997.

²¹ Bubnys A., Lietuvos kunigai žydų gelbėtojai, *Lietuvos Katalikų mokslo akademijos metraštis*, T.27, Vilnius, 2005.

²² Sužiedelis S., Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir holokaustas kaip istorinių tyrimų objektas, *Lietuvos Katalikų mokslo akademijos metraštis*, T.14, Vilnius, 1999.

²³ Eglinis-Elinas M., *Mirties fortuose*, Vilnius, 1966.

²⁴ Elinas M., Gelpernas D., *Kauno getas ir jo kovotojai*, Vilnius, 1969.

²⁵ Kondratas Z., *IX Fortas*, Vilnius, 1961.

²⁶ Bulavas J., Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, Vilnius, 1969.

²⁷ Holokaustas Lietuvoje. Moderniosios istorijos, švietimo ir teisingumo aspektai,

http://www.komisija.lt/lt/print_news.php?id=1176482016, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 05 09.

²⁸ Jegelevičius S., Holokaustas Lietuvoje: skaičių pinklėse, *Lietuvos istorijos studijos*, 05, 1997.

Komunizmo laikotarpio Lenkijos Holokausto istoriografiją aptaria Natalija Aleksion (Natalia Aleksion)²⁹. Straipsnyje autorė nagrinėja Holokausto istoriografiją nuo Antrojo Pasaulinio karo pabaigos iki 1990 m. Didžiausią dėmesį N. Aleksion skiria lenkų ir žydų santykių tyrinėjimams. Kitame savo straipsnyje, parašytame anglų kalba, N. Aleksion aptaria Holokausto istoriografiją nuo Antrojo Pasaulinio karo iki XXI a. pradžios, didesnę dėmesį skirdama pokomunistiniam laikotarpiui³⁰. Straipsnyje autorė akcentuoja lenkų mokslininkus, padariusius pasikeitimus Holokausto istoriografijoje. Holokausto vietą edukacinėje sistemoje nagrinėja Jolanta Ambrosevič-Jakobs (Jolanta Ambrosewicz-Jacobs)³¹. Autorė aptaria Holokausto mokymo pokyčius Lenkijos pradinėse ir vidurinėse mokyklose po 1990 metų, apibūdina Holokausto studijų vystymą universitetuose. Tą pačią temą nagrinėja ir Edita Gavron (Edyta Gawron), Jogailos universiteto dėstytoja, kuri aptaria žydų ir Holokausto studijų galimybes Lenkijos universitetuose³². Be akademinų institucijų, mokslininkė nagrinėja ir tyrimų centrus, jų raidą bei įtaką Holokausto tyrimams. Tarp Lenkijos Holokausto tyrinėtojų gana populiari getų tema. Danas Michmanas (Dan Michman) analizavo priežastis, paskatinusias įkurti judenratą Varšuvos gete³³. Autorius judentrato įkūrimą pabrėžia kaip SS idėją, kuria siekta palengvinti žydų bendruomenės kontroliavimą gete. Augustas Grabskis (August Grabski) nagrinėja lenkų pagalbą geto sukilimuose³⁴. Autorius tyrinėjo dokumentus, kuriuose minima Nepriklausomos Lenkų Liaudies akcijos pagalba žydų karinei sąjungai bei pabrėžia, jog keletas žydų kilmės istorikų tiesiog ignoravo šį faktą, nė neužsimindami apie tai savo tyrimuose. Lodzės geto pagrindinės organizacijos veiklą nagrinėja Maikalas Mošas Čečinskis (Michał Mosze Chęćinski)³⁵. Jis aptaria kairiosios sąjungos veiklą bei jos lyderius. Autorius domisi, kodėl Lodzės gete egzistavusi pagrindinė organizacija nuveikė labai mažai priešindamasi okupantams. Rūta Sakovska (Ruta Sakowska) nagrinėjo Varšuvos gete sukaupą Emanuelio Ringelblumo archyvą. Istorikė išleido net kelių dalių straipsnį apie geto gyventojų supratimą apie žudynes. Viena iš jų R. Sakovksa domisi,

²⁹ Aleksion N., *Historiografia na temat Zagłady i stosunków polsko-żydowskich w okresie drugiej wojny światowej, Zagłada żydów. Studia i materiały*, Warszawa, 2005, Nr.1.

³⁰ Aleksion N., *Polish Historiography of the Holocaust – Between the Silence and Public debate, German History Vol. 22 No. 3*, 2004.

³¹ Ambrosewicz – Jacobs J., *The development of Holocaust Education in Post – Communist Poland, Making Holocaust memory (Polin Vol.20)*, 2008.

³² Gawron E., *The development of Jewish Studies in Polish Universities, Poland: a Jewish matter*, Warszawa, 2010.

³³ Michman D., *O okolicznościach ustanowienia Warszawskiego Judenratu. Nowy punkt widzenia, Kwartalnik historii żydów*, Warszawa, 2007.

³⁴ Grabski A., *Czy polacy walczyli powstaniu w getcie? Rzecz o polskich sojusznikach żydowskiego związku wojskiego, Kwartalnik historii żydów*, Warszawa, 2007.

³⁵ Chęćiński M. M., *Moja relacja na temat dyktando podziemnego ruchu oporu – Lewicy Związkowej w Łódzkim getcie, Kwartalnik Historii Żydów, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa, 2007, Nr. 1(221)*.

kada ir ką geto gyventojai sužinojo apie Kulmhofo koncentracijos stovyklą³⁶. Kitame – autorė domisi kada Varšuvos geto žydai sužinojo apie kitas koncentracijos bei mirties stovyklas, pasirinkdama vėlesnį laikotarpį³⁷.

Lenkų ir žydų santykiai Antrojo Pasaulinio karo metu – viena iš daugiausiai tyrinėtų Holokausto temų. Dar prieš sugriūvant geležinei uždangai, Jano Blonskio (Jan Błonski) publikuotas darbas sukėlė dideles diskusijas visuomenėje bei papiktino kai kuriuos istorikus³⁸. Kitaip nei ankstesni autoriai, J. Blonskis pabrėžia lenkų tautos abejingumą ir drąsos stoką, padedant žydams Antrojo Pasaulinio karo metais. Tai buvo pirmas istorikas Lenkijoje nagrinėjęs žydų ir lenkų santykius ne iš gerosios pusės. Diskusijas, kurias visuomenėje sukėlė J. Blonskio publikacija, analizuoja Michailas Glovinskis (Michał Głowiński)³⁹. Autorius aptaria kokią įtaką tolimesniems lenkų – žydų santykių tyrinėjimams padarė J. Blonskio esė. Bandydamas paneigti J. Blonskio išdėstytas mintis, Vladislovas Sila – Novickis parašė atvirą laišką istorikui⁴⁰. Straipsnyje autorius bando įrodyti, kad J. Blonskio išdėstytos mintys, neatitinka realybės, kaltina jį siekiu skleisti propagandą. Havis Ben-Sassonas (Havi Ben-Sasson), analizuodamas pagrindinę spaudą Varšuvos gete, bando atskleisti lenkų ir žydų santykius⁴¹. Šiuo darbu autorius siekia parodyti geto žydų požiūrį į lenkus karo metu. Žydų ir lenkų santykiais taip pat domisi Janas Grabovskis (Jan Grabowski)⁴². Savo straipsnyje autorius atskleidžia žydų gelbėjimo formas. J. Grabovskis parodo, jog ne visada žydai buvo gelbėjami dėl humanitarinių priežasčių bei suformuoja naują lenkų ir žydų santykių vaizdą.

Didelius debatus sukėlė Janas Tomašas Grosas (Jan Tomasz Gross), naujojo tūkstantmečio pradžioje išleidęs knygą apie Jedvabnės miestelio žydų bendruomenės sunaikinimą⁴³. Autorius savo darbe nagrinėjo lenkų kolaboravimą su vokiečiais naikinant Jedvabnės žydų bendruomenę. Žydų ir lenkų santykių temą nagrinėja ir Joana Michlic (Joanna Michlic)⁴⁴. Ji gilinasi į J. T. Grosą sukeltą diskusiją apie lenkų kolaboravimą su vokiečiais. Istorikė, nagrinėdama J. T. Grosą sukeltus debatus, suskirsto juos į skirtingas dekadas, smulkiai kiekvieną apibūdindama. Eva Valentarska –

³⁶ Sakowska R., Archywum Ringelbluma – ogniwm konspiracji Warszawskiego getta. Część II informacje o ośrodkach zagłady Chełmno nad Nerem. „Demoniczny podatek“, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Warszawa, 1990.

³⁷ Sakowska R., Archywum Ringelbluma – ogniwm konspiracji Warszawskiego getta. Część III, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Warszawa, 1990.

³⁸ Błonski J., *The Poor Poles Look at the Ghetto, My Brothers Keeper: Recent Polish debates on the Holocaust*, New York, 1990.

³⁹ Głowiński M., *Esej Błonskiego po latach, Zagłada żydów. Studia i materiały*. Pismo, Warszawa, 2006, Nr.2.

⁴⁰ Sila – Nowicki W., *A reply to Jan Błonski, My Brothers Keeper: Recent Polish debates on the Holocaust*, New York, 1990.

⁴¹ Ben-Sasson H., *Chcemy wierzyć w inną Polskę. Stosunki żydowsko-polskie w podziemnej prasie żydowskiej getta warszawskiego, Zagłada Żydów. Studia i Materiały I*, Warszawa, 2005.

⁴² Grabowski J., *Ratowanie żydów za pieniądze: przemysł pomocy, Zagłada Żydów. Studia i Materiały IV*, Warszawa, 2008.

⁴³ Gross J. T., *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny, 2000.

⁴⁴ Michlic J., *The Polish Debate about the Jedwabne Massacre*, <http://sicsa.huji.ac.il/21michlic.pdf>.

Ochman domisi J. T. Grosa sukeltomis diskusijomis⁴⁵. Autorė pabrėžia atminties svarbą bei parodo kaip atmintis gali būti lengvai pakeista. Marekas Janas Chodakevičius (Marek Jan Chodakiewicz) nagrinėdamas J. T. Grosa knygą gana skeptiškai žiūri į pateiktus faktus⁴⁶. Autorius pateikia kitokius skaičius bei faktus, siekia parodyti, kad J. T. Grosa naudoti šaltiniai nėra objektyvūs. Jedvabnės miestelio istorija domisi Kryštofas Pesakas⁴⁷. Autorius apžvelgia miestelio įvykius karo metu, domisi komunistų valdymo laikotarpiu įvykusių teismų nuosprendžiais. Atsiradus Jedvabnės bylai Nacionalinis atminties institutas atliko tyrimus. Kritišką tyrimų rezultatų vertinimą pateikia Vladimiras Kaluža (Włodzimierz Kałuża)⁴⁸. Jis kritikuoja atliktus tyrimus ir visiškai nesutinka su pateiktomis išvadomis. V. Kalužos nuomone, Jedvabnės byloje žuvusiųjų skaičiai buvo gerokai padidinti. Žygimantas Mazuras (Zygmunt Mazur), kaip ir didelė dalis Lenkijos istorikų įsitraukė į J. T. Grosa sukeltą diskusiją apie Jedvabnės žydų sunaikinimą⁴⁹. Nagrinėjant komunistinę Lenkijos istoriografiją, daug informacijos suteikia A. Piečiorskio darbas apie sukilimą Sobiboro koncentracijos stovykloje⁵⁰. Autorius smulkiai atkuria stovyklos gyvenimo vaizdą, pateikia informaciją, kaip jam ir kitiems stovyklos gyventojams pavyko pabėgti.

Tyrimo problemos formulavimas. Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografija skiriasi. Lietuvoje Holokausto tyrinėjimai prasidėjo kiek vėliau nei Lenkijoje. Pastebima, kad Lenkijos istorikų susidomėjimas Holokaustu buvo didesnis nei Lietuvos. Didelę reikšmę tyrinėjimams turi ir buvusi politinė situacija. Lietuvoje pirmaisiais Nepriklausomybės metais buvo domėtasi okupantų padarytais nusikaltimais, nukeliant žydų tautinės mažumos klausimą vėlesniam laikotarpiui. Skiriasi Lietuvos ir Lenkijos istorikų pasirenkamų temų prioritetai bei požiūris į jas. Atliktus tyrimus skirtingai vertina Lietuvos bei Lenkijos visuomenės.

Temos aktualumas ir naujumas. Lietuvai ir Lenkijai atgavus nepriklausomybę prasidėjo rimtų akademinį Holokausto tyrimų etapas. Iki tol atlikti tyrimai buvo neišsamūs ir neobjektyvūs. Po Sovietų Sąjungos žlugimo daug šaltinių tapo prieinami visuomenei. Padidėjo visuomenės susidomėjimas žydų tautine mažuma. Pastebimos naujos tendencijos edukacinėje sistemoje ir tyrinėjimų srityje. Lietuvoje ir Lenkijoje pradėti steigti tyrimų centrai, tiriantys įvairiausias Holokausto

⁴⁵ Wolentarska-Ochman E., *Collective Remembrance in Jedwabne: Unsettled Memory of World War II in Postcommunist Poland, History and Memory, Volume 18, Number 1, Spring/Summer, 2006.*

⁴⁶ Chodakiewicz M. J., *Research before conclusion. The problems of Shock Therapy in Jedwabne*, <http://glaukopis.pl/pdf/czytelnia/ResearchBeforeConclusion.pdf>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 26.

⁴⁷ Pesak K., *Jedwabne before the court. Poland's Justice and Jedwabne Massacre—Investigations and Court Proceedings, 1947–1974, East European Politics and Societies, Volume 25, Number 3, August 2011.*

⁴⁸ Kaluža W., *Zdjęcia z „ekshumacji“, czyli manipulacji IPN-u ciąg dalszy. Dziwnie rosnąca liczba ofiar i mierne dowody IPN-u na jej potwierdzenie*, http://www.naszawitryna.pl/jedwabne_842.html, peržiūra per internetą, žiūrėta 2014 04 26.

⁴⁹ Mazur Z., *Jedwabne: The Public Debate in Poland, Varieties of Antisemitism—History, Ideology, Discourse*, Cranbury, 2010.

⁵⁰ Pieczorski A., *Powstanie w Sobiborze, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Warszawa, 1952, Nr.1-2.

temas, informuojantys visuomenę apie tyrimų rezultatus, organizuojantys konferencijas bei seminarus, siekiant apšviesti visuomenę apie tragišką istorijos laikotarpį.

Lietuvoje ir Lenkijoje nuo 1990 metų atlikta daug naujų tyrinėjimų Holokausto tema. Abiejų valstybių istorikai yra parašę darbų, nagrinėjančių Holokausto tyrimų raidą nuo nepriklausomybės atgavimo. Visgi, istoriografijoje neteko aptikti lyginamojo darbo, nagrinėjančio Lietuvos ir Lenkijos mokslininkų atliktus tyrimus. Lietuva ir Lenkija per Antrąjį Pasaulinį karą neteko apie 90 % žydų bendruomenės. Abiejų šalių Holokausto istorija skiriasi, tačiau aptinkama ir panašumų. Nagrinėjant Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografiją atskleidžiamas abiejų šalių istorikų požiūris į tam tikrą temą, kokius skirtumus ir kokius panašumus galima aptikti mokslininkų darbuose. Istoriniai tyrinėjimai žydų tema svarbūs formuojant santykius su žydų bendruomenėmis bei Izraeliu. Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografijos nagrinėjimas suteikia visuomenei informacijos apie abiejų tautų pastangas vystyti santykius su žydų bendruomene bei kiek dėmesio valstybės skiria tautinių mažumų klausimui.

Temos chronologinės ribos. Nagrinėjant Nepriklausomos Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografiją pradinė data minimaliai persidengia dėl skirtingų istorinių įvykių. Lenkijoje tai 1989 m., kuomet žlugo sovietinis režimas, Lietuvoje – 1990 m. kada atkurtas valstybingumas. Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografijos tyrinėjimų galutinė data – 2010 m. Darbe trumpai užsimenama ir apie sovietinio laikotarpio Holokausto tyrimus, taip siekiant parodyti kokia pažanga buvo padaryta Nepriklausomų Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje.

Temos objektas. Tyrimo objektas yra posovietinė Lietuvos (1990 – 2010m.) ir Lenkijos (1989 – 2010m.) Holokausto istoriografija.

Tikslas ir uždaviniai. Bakalauro darbo tikslas – ištirti Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografiją bei palyginti vyraujančią nuomonę pasirinktomis Holokausto temomis. Tikslui pasiekti buvo iškelti šie uždaviniai:

1. Aptarti Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografiją komunistų valdymo laikotarpiu;
2. Atskleisti Holokausto tyrimų centrų raidą Nepriklausomoje Lietuvoje ir Lenkijoje;
3. Išnagrinėti kolaboravimo temą Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografijoje (1989–2010);
4. Išanalizuoti lietuvių ir lenkų santykius su žydais Holokausto istoriografijoje (1989–2010);
5. Išnagrinėti getų temą Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografijoje (1989–2010)

Tyrimo metodai. Darbe naudojami mokslinės literatūros analizės, lyginamasis ir aprašomasis metodai. Aprašomasis metodas naudojamas aprašant tyrimo centrų bei žydų ir Holokausto studijų raidą. Analizės ir lyginamasis metodas naudojami nagrinėjant Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografiją.

Darbo struktūra. Bakalauro darbą sudaro įvadas, pagrindinė dėstomoji dalis, išvados ir literatūros sąrašas. Dėstomoji dalis yra padalinta į keturis skyrius. Kiekvienas skyrius padalintas į du poskyrius.

Pirmajame dėstomosios dalies skyriuje yra aptariama Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografija komunistų valdymo laikotarpiu. Taip pat aprašoma tyrimo centrų raida, Holokausto ir žydų istorijos studijų galimybės, visuomenės švietimas žydų genocido tema.

Antrasis skyrius padalintas į du poskyrius. Pirmajame aptariama Jedvabnes atvejis Lenkijos Holokausto istoriografijoje. Antrajame poskyryje analizuojama kolaboravimo tema Lietuvos Holokausto istoriografijoje.

Trečiasis skyrius padalintas į du poskyrius kuriuose nagrinėjama lenkų ir lietuvių santykiai su žydais. Pirmajame poskyryje analizuojami lietuvių ir žydų santykiai Holokausto istoriografijoje. Antrajame poskyryje atkreipiamas dėmesys į Lenkijos Holokausto istoriografijoje analizuojamą santykių su žydais temą.

Ketvirtasis skyrius nagrinėja getų temą Lietuvos ir Lenkijos Holokausto istoriografijoje. Skyrius padalintas į du poskyrius. Pirmajame nagrinėjama getų tema Lenkijos istoriografijoje, antrajame – getų tema Lietuvos istoriografijoje.

1. HOLOKAUSTO TYRINĖJIMAI LIETUVOJE IR LENKIJOS

1.1. *Holokausto tyrimai Lietuvoje ir Lenkijoje sovietmečiu*

Po Antrojo Pasaulinio karo Lietuvos ir Lenkijos politinė situacija pasikeitė. Lietuva tapo Sovietų Sąjungos dalimi, o Lenkija – Sovietų bloko nare. Ši susiklosčiusi situacija turėjo įtakos tolimesniems Holokausto tyrimams. Lietuvoje įvedus komunizmo režimą, prasidėjo partizaninis pasipriešinimas, kuris užgožė žydų tragediją, įvykusią Antrojo Pasaulinio karo metais. Sovietų valdžia kovojo su partizanais ir iškėlė būtinybę atlikti partizanų veiklos tyrimus. Sovietams buvo nepaprastai svarbu išsiaiškinti, kas dalyvavo suimant ir šaudant sovietinius aktyvistus, po to sekė klausimai ir apie talkininkavimą naciams žudant žydus⁵¹. Savaime suprantama, kad tokie tyrimai nebuvo objektyvūs, o pagrindinis jų tikslas buvo skleisti sovietinę propagandą. Resovietizuojant Lietuvą buvo sudaryta „Ypatingoji valstybinė komisija vokiškųjų fašistinių bei jų bendrininkų piktadarybėms nustatyti ir ištirti“⁵². Komisiją sudarė Lietuvos komunistų partijos veikėjai: A. Sniečkus, M. Gedvilas., J. Bartašiūnas bei prof. A. Purėnas ir J. Jurginis. Atlikusi tyrimus, Komisija konstatavo: Okupavę Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką vokiečiai fašistai mėgino paversti Lietuvą vokiečių kolonija ir pavergti lietuvių tautą. Šis nusikalstamas hitlerinės vyriausybės tikslas pilnai pasireiškė visuotiniu plėšimu, naikinimu, smurtu prieš lietuvius ir pasityčiojimais iš jų masinėmis senelių, moterų, vaikų bei karo belaisvių žudynėmis⁵³. Pasirodžiusioje sovietinėje istoriografijoje vyravo idėja apie tarybinius piliečius, kurie buvo nužudyti Antrojo Pasaulinio karo metais. 1966 m. M. Eglinis–Elinas aprašė žudynes Kauno tvirtovės fortuose. Aprašydamas įvykius autorius remiasi savo ir kitų asmenų patirtimi Vokiečių okupacijos metu. Lyginant su kitais sovietinės Holokausto istoriografijos autoriais, M. Eglinis–Elinas savo darbe trumpai užsimena apie žydų pogromų organizavimą. Autorius pabrėžia, kad Vokiečiai siekdami parodyti pasauliui, jog vietiniai gyventojai savo iniciatyva suvedė sąskaitas su žydais į pogromus įtraukė lietuvius⁵⁴. M. Eglinio–Elinio darbe žydai neišskiriami kaip pagrindinė etninė grupė, prieš kurią buvo vykdomas genocidas. Vokiečiai Kauno apylinkėse suiminėjo karo belaisvius, taikius piliečius ir inteligentus. Autorius knygoje mini daug pavardžių, kurios išduoda jog didelė dalis kankintų ir nužudytų žmonių yra žydai. J. Bulavas nagrinėdamas Lietuvos TSR gyventojų žudymus suskirstė juos į atskiras kategorijas. Sistematiškai ir masiškai buvo žudoma dėl rasinių motyvų, politinių motyvų, buvo plačiai praktikuojami civilinių gyventojų žudymai⁵⁵. Autorius

⁵¹ Eidintas A., *Žydai, Lietuviai ir Holokaustas*, Vilnius, 2002, p.328.

⁵² Ten pat, p.325.

⁵³ Bulavas J., *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969, p.4.

⁵⁴ Eglinis-Elinas M., *Mirties fortuose*, Vilnius, 1966, p.12.

⁵⁵ Bulavas J., *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969, p.186.

pabrėžia, kad žudant dėl rasinių motyvų buvo išnaikinta didelė dalis Lietuvos žydų bendruomenės. Kitaip nei daugelis sovietų istorikų, J. Bulavas aprašo žydų žudynes ir pabrėžia, kad ruošdami kolonizacijai erdvę, vokiečių okupantai, kaip kitose Europos šalyse, taip ir Sovietų Sąjungos teritorijoje, jų tarpe ir Lietuvoje, daug dėmesio skyrė žydų tautybės gyventojų išnaikinimui⁵⁶. Autorius nepaslepia „žydų“ po „tarybinių piliečių“ sąvoka. Jis pripažįsta, kad vokiečių fašistų politika buvo nukreipta prieš šią etninę grupę ir vykdydami „gyvybinės erdvės valymą“ vokiečiai sunaikino didžiąją dalį Lietuvos žydų.

M. Elinas ir D. Gelpernas 1969 m. išleido knygą, kurioje daug dėmesio skiria Kauno miesto getui. Aprašydami situaciją, autoriai pabrėžia, kad į getą buvo suvaryti ir jame izoliuoti žydai. Tačiau aprašant tolimesnę geto istoriją, minimi tik geto gyventojai ir taikūs piliečiai, neišskiriant žydų etninės grupės. Autoriai tikslingai pabrėžė nužudytųjų profesijas, taip siekdami parodyti, kad vokiečių politika buvo nukreipta prieš Lietuvos inteligentiją, o ne tam tikrą etninę grupę. Lietuvos sovietinėje Holokausto istoriografijoje partizanai priskiriami fašistų kolaborantams. Sovietiniai istorikai, aprašydami getus, vartoja tokias sąvokas kaip „geto gyventojai“, „civiliai piliečiai“ neminėdami asmenų, kurie ten gyveno, tautinės sudėties. Sovietų istorikai parodo, jog nacių vykdytos žudynės buvo nukreiptos prieš visus tarybinius piliečius, o ne kokią nors atskirą etninę grupę. Autoriai nevengė paminėti, žuvusių ar išsigelbėjusių žmonių pavardžių, kurios išduoda, kad jie buvo žydų kilmės. A. Elinas ir D. Gelpernas knygoje „Kauno getas ir jo kovotojai“ visus pasipriešinimo nuopelnus skiria Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetui, kuris rūpinosi suorganizuoti visų gyvenančių Lietuvoje tautybių vieningą pasipriešinimą hitleriniams grobikams⁵⁷.

Z. Kondrato išleista IX Forto istorija menkai užsimena apie vykdytas žydų žudynes. Knygoje aptinkamas tik vienas sakinyss apie žydų padėtį Antrojo Pasaulinio karo metais: „Čia buvo suvaryti <...> taip pat vietiniai gyventojai, daugiausia iš Vilijampolės, kur fašistai žydų tautybės piliečiams buvo įrengę siaubingą viduramžišką „getą““⁵⁸. Z. Kondratas seka kitų sovietinių istorikų pavyzdžiu ir nacių nužudytas aukas įvardija kaip civilinius gyventojus ar tarybinius piliečius.

Nagrinėjant sovietinę Holokausto istoriografiją, susiduriama su nužudytųjų skaičiaus problema. Lyginant M. Eglinio–Elinio darbą „Mirties fortuose“ ir Nepriklausomos Lietuvos Holokausto istoriografijai priskiriamą A. Bubnio „Kauno getas“, matomi dideli skirtumai. Abu autoriai nagrinėja žudynes IV ir VII forte bei pateikia skaičius apie nužudytuosius. Nagrinėdamas žudynes IV forte, M. Eglinis–Elinis pažymi, jog 1941 m. rugpjūčio 18 dieną buvo nužudyti 534 jauni vyrai. A. Bubnis

⁵⁶ Bulavas J., *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969, p.190.

⁵⁷ Elinas A., Gelpernas D., *Kauno getas ir jo kovotojai*, Vilnius, 1969, p.4.

⁵⁸ Kondratas Z., *IX Fortas*, Vilnius, 1961, p.26.

remdamasis archyvine medžiaga, pateikia didesnius nužudytųjų skaičius, ir šiek tiek kitokius faktus. Todėl kyla klausimas, ar skaičiai sovietinėje istoriografijoje buvo klastojami sąmoningai, ar tai nutiko dėl tyrimų stokos. Prisimenant tai, jog sovietinėje istoriografijoje buvo siekiama skleisti propagandą apie lietuviškų buržuazinių nacionalistų padarytus nusikaltimus, galima daryti prielaidą, jog skaičių skirtumą lemia neišsamūs sovietmečio tyrimai. Sovietmečio tyrimai rėmėsi liudininkų pasakojimais, kurie ne visuomet būdavo tikslūs, o propagandos sklaidai didesnis nužudytųjų skaičius netrukdė. Sovietmečiu skelbtos statistikos netikslumą patvirtina ir Sigitas Vegelevičius. Jis teigia, jog buvusios Ypatingosios komisijos veikla buvo nenuosekli, dirbta labai skubotai ir, visko kaip reikiant neišsiaiškinusi, 1945 m. pabaigoje ši komisija nustojo veikusi⁵⁹.

Lenkijoje pokario metais susiklosčiusi švelnesnė politinė situacija leido atlikti tam tikrus Holokausto tyrimus. Didelį darbą, tyrinėjant ir kaupiant šaltinius, nuveikė centrinis žydų istorijos komitetas, įkurtas dar nespėjus pasibaigti Antrajam pasauliniam karui, 1944 m. rugpjūtį, Liubline. 1945 m. pavasarį ir vasarą analogiški komitetai sukurti kituose didžiuosiuose miestuose. Komitetas išplėtė savo veiklą ir atidarė dvidešimt penkis komitetus kituose Lenkijos miestuose, bet 1946 m. dėl lėšų trūkumo komisijos padalinių sumažėjo iki šešių⁶⁰. Nepaisant to, centrinis žydų istorijos komitetas padarė didelį darbą, tiriant Lenkijos žydų genocidą. Jau pirmaisiais pokario metais pasirodė daug atsiminimų apie gyvenimą getuose ir koncentracijos stovyklose. Centrinis žydų istorijos komitetas tuometinėje Lenkijoje daug pasiekė tyrimų srityje: tarp 1945–1947 m. buvo išleista daugybė publikacijų, kurios sudarė 25% visų leidinių, publikuotų nuo 1945 iki 1989 m.⁶¹ Visos išleistos publikacijos rėmėsi atsiminimais, dienoraščiais, nuotraukomis ir kita medžiaga. Kaip N. Aleksiun pabrėžia, vėliau komitetas susidūrė su dilema dėl mokslinio objektyvumo⁶². Centrinis žydų istorijos komitetas veikė iki 1947 m. o po to jo misiją – atlikti Holokausto tyrimus, perimėmė žydų istorijos institutas. Per visą komunistų valdymo laikotarpį Lenkijoje, žydų istorijos institutas tapo pagrindine institucija, atliekančia Holokausto tyrimus. Nuo 1950 m. žydų istorijos institutas pradėjo leisti leidinį „*Biuletynu Żydowskiego Instytutu Historycznego*“, kuris išeidavo kartą per ketvirtį. Šiame leidinyje ir buvo publikuojami atlikti tyrimai, Holokausto tema. 1952 m. išleistas A. Piečiorskio darbas apie sukilimą Sobiboro koncentracijos stovykloje⁶³. Pateikdamas savo straipsnį autorius remiasi asmenine patirtimi, kadangi jis buvęs koncentracijos stovyklos kalinys, kuriam pavyko per sukilimą pabėgti. A. Piečiorskis smulkiai atkuria Sobiboro koncentracijos stovyklos gyvenimą, pasiruošimą sukilimui bei

⁵⁹ Jęgelevičius S., Holokaustas Lietuvoje: skaičių pinklėse, *Lietuvos istorijos studijos*, 05, 1997, p. 149.

⁶⁰ Aleksiun N., Polish Historiography of the Holocaust, *German History Vol.22 No.3*, Oxford, 2004, p.412.

⁶¹ Ten pat, p.417.

⁶² Ten pat, p.418.

⁶³ Pieczorski A., Powstanie w Sobiborze, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Warszawa, 1952, Nr.1-2.

sukilimo eigą. A. Piečiorskio darbe matoma ir komunizmo įtaka. Pabėgęs iš koncentracijos stovyklos, autorius sušauko tokią frazę „tegyvuoja komunizmas“. Atlikdamas tam tikrus tyrimus, žydų istorijos institutas bendradarbiavo su komisija Hitlerio nusikaltimams Lenkijoje tirti (Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce). Komisija buvo įkurta 1945 m. kaip valstybės institucija, dirbanti prie Lenkijos Liaudies respublikos teisingumo ministerijos, o pagrindinis jos tikslas buvo ištirti nacių padarytus nusikaltimus Antrojo pasaulinio karo metais. Komisija Hitlerio nusikaltimams Lenkijoje tirti ir žydų istorijos institutas kartu su Tatiana Berstein ir Adamu Rutkovskiu išleido monografiją „Pagalba žydams Lenkijoje 1939–1945 m.“, kurioje pateikia pavyzdžius apie spontanišką ir organizuotą pagalbą okupacijos metu⁶⁴. Peržvelgus žydų istorijos instituto atliktus tyrimus pastebima, jog buvo koncentruotasi ties keletu temų. Nagrinėtos lenkų ir žydų santykių, getų bei koncentracijos stovyklų temos. Rašant apie lenkų ir žydų santykius, daugiausiai buvo gilinamasi į lenkų pagalbą žydams. Lenkijoje Holokausto tyrimai buvo priklausomi nuo komunistų vykdomos politikos. 1967 m. pradėta vykdyti anti-sionistinė valdžios kampanija, kuri gerokai apribojo tyrimus. Kaip atkreipė dėmesį N. Aleksiun, po 1968 m. publikacijos apie žydų likimą Antrojo pasaulinio karo metu gana ribotos, didesnė reikšmė teikiama temoms apie lenkų pagalbą žydams⁶⁵. Tyrimų apribojimas tęsėsi keletą metų, o didesnis monografijų leidimas pastebimas jau po 1980 m. Per visą komunistų valdymo laikotarpį Lenkijoje Holokausto tyrimai vyko, tačiau buvo priklausomi nuo tuometinės valdžios. Neretai tyrimai buvo atliekami remiantis atsiminimais ir dienoraščiais. Pasikeitus Lenkijos valdžiai pradėti išsamesni tyrimai Holokausto tema.

1.2. Tyrimų centrai ir akademinės institucijos

Rytų Europoje esant geležinei uždangai, Holokaustas buvo menkai tyrinėjamas. Per beveik penkiasdešimt komunistų valdymo metų buvo palikta didžiulė spraga žydų genocido tyrimų srityje. Nors šaltinių ir dokumentų tinkančių atlikti išsamius tyrimus netrūko, tačiau dalį jų ribojo vietinė valdžia. Žlugus Sovietų Sąjungai ir komunistų režimams, atsivėrė plačios galimybės atlikti tyrimus ne tik vietos mokslininkams, bet ir užsienio tyrėjams. Prasidėjo tarptautinis bendradarbiavimas tarp mokslininkų bei skatinimas pradėti išsamius Holokausto tyrimus. Susidomėjimas Holokausto tyrimais Lenkijoje ir Lietuvoje prasidėjo skirtingu laiku. Lenkijoje tyrimų pradžios užuomazgos aptinkamos dar iki sugriūnant geležinei uždangai. Profesorius Antonijus Polonskis (Antony Polonsky) pabrėžia, jog

⁶⁴ Aleksiun N., *Historiografia na temat Zagłady I stosunków polsko – żydowskich w okresie drugiej wojny światowej, Zagłada żydów. Studia i materiały*, Nr. 1, Warszawa, 2005, p.41.

⁶⁵ Ten pat, p. 42.

didysis lūžis įvyko 1984 metais⁶⁶. Tais metais įvyko keletas reikšmingų įvykių, paskatinusių Holokausto tyrimų susidomėjimą. 1984 m. Oksforde buvo suorganizuota konferencija „Žydų ir lenkų santykiai modernios istorijos metu“ (Polish-Jewish Relations in Modern History), kurioje galimybę dalyvauti turėjo ir Lenkijos mokslo atstovai. Kartu su užsienio mokslininkais jie diskutavo Holokausto bei kitais istorijos klausimais. Ši konferencija tapo viena iš paskatų 1986 m. įkurti Lenkijos Žydų kultūros ir istorijos tyrimų centrą⁶⁷. 2000 m. centras transformuotas į pirmąją žydų studijų katedrą Lenkijoje (Katedra Judaistyki Uniwersytetu Jagiellonskiego)⁶⁸. Tyrimų centro įkūrimo iniciatoriumi tapo Jogailos Universiteto profesorius Juzefas Gierovskis (Józef Gierowski). Kitas, dėmesio vertas įvykis, įvyko tais pačiais 1984 m. – tai Izraelio mokslininkų delegacijos vizitas Lenkijoje. Vizito metu buvo padaryta išvada, kad siekiant efektyvesnių Holokausto tyrimo rezultatų, Lenkijos ir Izraelio akademikai privalo bendradarbiauti. Šis delegacijos apsilankymas neabejotinai buvo vienas svarbiausių veiksmų, užmezgant tarptautinį bendradarbiavimą su Izraelio mokslininkais⁶⁹. Jolanta Ambrosevič Jakobs savo straipsnyje „Holokausto studijų raida pokomunistinėje Lenkijoje“ (The development of Holocaust Education in Post – Communist Poland) pabrėžia, kad žydų istorijos ignoravimas buvo įdiegtas komunistų valdžios, kuri per beveik penkiasdešimt valdymo metų ignoravo edukaciją žydų tema mokyklose ir universitetuose⁷⁰. Pasikeitus politinei sistemai, Lenkijoje išaugo susidomėjimas žydų istorija ir kultūra. Vis daugiau šalies universitetų pradėjo siūlyti žydų studijas, kurios apėmė žydų kultūrą, istoriją ir kalbą. Šiose studijose Holokausto tema užėmė svarbią vietą programoje. Jau 1990 m. skirtingi fakultetai Jogailos universitete pradėjo siūlyti paskaitas žydų tema. 2007 m. ten pat buvo atidaryta Holokausto studijų programa, kurią mokyti daugiausiai pasirenka ne žydų kilmės studentai. Iš viso Lenkijoje yra keturi valstybiniai universitetai, kurie siūlo žydų studijas: Jogailos universitetas, esantis Krokuvoje, Marie Curie – Skłodowska Universitetas Liubline, Varšuvos ir Vroclavo universitetai. Be šių paminėtų, dar dvidešimt šešios institucijos siūlo žydų studijų galimybes Lenkijoje, kur taip pat integruota Holokausto tema.

Svarbus yra 1996 m. žydų studijų asociacijos Lenkijoje (Polskie Towarzystwo Studiów Żydowskich) įkūrimas. Pagrindinis asociacijos tikslas – suburti ir integruoti mokslininkus, įtrauktus į žydų istorijos ir kultūros tyrimus, platinti ir populiarinti tyrimų rezultatus, bendradarbiauti su Lenkijos

⁶⁶ Gawron E., The development of Jewish Studies in Polish Universities, *Poland: a Jewish matter*, Warszawa, 2010, p.106.

⁶⁷ Ambrosewicz – Jacobs J., The development of Holocaust Education in Post – Communist Poland, *Making Holocaust memory (Polin Vol.20)*, 2008, p. 273.

⁶⁸ Gawron E., The development of Jewish Studies in Polish Universities, *Poland: a Jewish matter*, Warszawa, 2010, p.106

⁶⁹ Ten pat, p.106.

⁷⁰ Ambrosewicz – Jacobs J., The development of Holocaust Education in Post – Communist Poland, *Making Holocaust memory (Polin Vol.20)*, 2008, p. 272.

bei užsienio organizacijomis atliekant tyrimus⁷¹. Organizacija aktyviai dirba organizuojant tarptautinius bei vietinius seminarus, nuo 1998 metų leidžią periodinį leidinį – *Studia Judaica*.

Vienas svarbiausių Holokausto tyrimo centrų Lenkijoje – žydų Holokausto tyrimų centras. Centras įkurtas 2003 metais, kaip Lenkijos mokslo akademijos, Filosofijos ir Sociologijos fakulteto dalis. Tai vienintelė institucija Lenkijoje, kuri atlieka tyrimus tik Holokausto tematika. Centras bendradarbiauja su Lenkijos bei užsienio edukacinėmis institucijomis, organizuoja konferencijas bei seminarus. Svarbiausias centro tyrimų objektas – žydų ir lenkų santykiai Antrojo pasaulinio karo metu, paliečiant visuomenei svarbias temas: kolaboravimas, žydų ir lenkų santykiai provincijose ir mažuose miesteliuose bei getuose. Žydų Holokausto tyrimų centras didelį dėmesį skiria kasdieniniam žydų gyvenimui Holokausto metu. Nuo pat įkūrimo tyrimų centras leidžia kasmetinį leidinį *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, kuriame publikuojama tyrimų medžiaga⁷².

Žydų istorijos komisija (Żydowska Komisja Historyczna) buvo įkurta 1929 m. Ilgainiui institucija buvo pervadinta žydų istorijos institutu Varšuvoje tai buvo pirmasis žydų tyrimų ir mokslo centras visoje Europoje, kuris funkcionavo per visą komunizmo laikotarpį⁷³. Institutas turi Holokausto dokumentų archyvą bei tyrimų skyrių, kur dirba keturiolika istorikų, kurių žydų istorijos tyrimų sritis apima laikotarpį nuo viduramžių iki šių laikų. Institutas turi garsųjį Emanuelio Ringelblumo archyvą, kuriame yra saugomi Varšuvos geto dokumentai, surinkti Antrojo pasaulinio karo metu. Žydų istorijos institutas nuo 1950 m. leidžia periodinį leidinį *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, kuris nuo 2000 m. buvo pervadintas į *Kwartalnik Historii Żydów*. Leidinyje spausdinami straipsniai nuo senovės iki modernių laikų žydų istorijos, daug dėmesio skiriant žydų istorijai Lenkijoje Antrojo pasaulinio karo metu.

1998 m. Lenkijos parlamento sprendimu buvo įkurtas Nacionalinis atminties institutas (Instytut Pamięci Narodowej). Instituto tikslas - ištirti nacių ir sovietų padarytus nusikaltimus prieš lenkų tautą. Institutas kaupia ir saugo dokumentus, atlieka tyrimus. Oficialiai savo darbą institutas pradėjo tik 2000 m.. Nuo to laiko, sukaupta daug atsiminimų ir kitų istorinių šaltinių, apklausta nusikaltimų liudininkų. Sukauptus duomenis institutas saugo savo archyve. Siekdamas atlikti platesnius tyrimus, institutas bendradarbiauja su tarptautinėmis organizacijomis iš Rytų Europos ir kitų kontinentų. Be tiriamosios veiklos, organizacija užsiima edukacija. Institutas organizuoja seminarus, konferencijas bei edukacinius užsiėmimus, rengia muziejines parodas. Atlikti tyrimų rezultatai yra pasidalijami su visuomene – institutas leidžia du periodinius leidinius: „*Biuletyn INP*“ ir „*Remembrance and Justice*“.

⁷¹ Gawron E., The development of Jewish Studies in Polish Universities, *Poland: a Jewish matter*, Warszawa, 2010, p.111.

⁷² Ten pat, p.111.

⁷³ Ten pat, p.104.

Lietuvoje susidomėjimas Holokaustu prasidėjo beveik dešimtmečiu vėliau nei Lenkijoje. Šalyje Holokausto tyrimus aktyviai atlieka Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (toliau LGGRTC), kuris buvo įkurtas 1992 m., Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios tarybos nutarimu. Vienas iš centro tyrimo objektų – nacistinė okupacija 1941–1944 m. Nuo 1997 m. LGGRTC pradėjo leisti mokslinį žurnalą *Genocidas ir rezistencija*, kuriame publikuojami moksliniai straipsniai, dokumentai ir kita medžiaga.

Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti buvo įsteigta 1998 metais, tuometiniam Lietuvos Respublikos prezidentui Valdui Adamkui pasirašius dekretą. Įkuriant komisiją buvo iškeltas tikslas atlikti išsamius tyrimus, kurių rezultatai būtų pasidalinami su visuomene, atvirai diskutuojant seminaruose bei konferencijose. Komisija ne veltui pavadinta tarptautinė - joje dirba ne tik Lietuvos bet ir užsienio istorikai. Taip pat komisija bendradarbiauja su užsienio švietimo ir tyrimų institucijomis, daugiausia iš JAV bei Izraelio. Tarptautinė komisija tiria keturias temas 1940–1990 metų laikotarpiu, tarp kurių viena yra skirta nacių nusikaltimams 1941–1944 m. tirti. Tarp žymesnių tyrimų, verta paminėti dvi temas – Holokausto prielaidos ir žydų persekiojimas.

Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, atkurtas 1989 metais, turi istorijos tyrimų skyrių, kuriame atliekami ir Holokausto tyrimai. Pagrindinės šios įstaigos Holokausto tyrimų kryptys yra getų istorija ir žydų gelbėjimas Lietuvoje⁷⁴. Muziejus yra sudaręs apie 2300 šeimų sąrašą, kurios gelbėjo žydus Antrojo pasaulinio karo metais. Įstaiga yra publikavusi keletą leidinių apie Šiaulių ir Vilniaus geto tyrinėjimus.

1999 m. Kaune buvo įkurtas „Sugiharos fondas – diplomatai už gyvybę“. Taip siekta pagerbti garsaus Japonijos diplomato Chiune Sugiharos nuopelnus Antrojo pasaulinio karo metais. Šalia verta paminėti ir Janą Zwartendijką, kuris karo metais dirbo Olandijos konsulu Kaune ir suteikė žydams leidimus vykti į Kiurasao salą bei Surinamą. Sugiharos fondas glaudžiai bendradarbiauja su Vytauto Didžiojo universitetu, kuris įkūrė Genocido aukų gelbėjimo tyrimų centrą. Centras keletą metų atliko tyrimus susijusius su Chiune Sugiharos veikla Kaune.

2010 m. gegužę Europos Humanitariniame universitete buvo įkurtas žydų studijų centras. Centras koncentruojasi ties Baltarusijos žydų istorijos ir kultūros tyrimais. Žydų studijų centras organizuoja konferencijas, veda edukacinius užsiėmimus bei rengia apskritojo stalo diskusijas. Nuo 2011 m. centras pradėjo leisti Baltarusijos mokslo metraštį „*Tsaytshrift*“, kuriame publikuojama tyrimų medžiaga. Kiti Lietuvos universitetai nesiūlo nei, žydų nei Holokausto studijų programų. Penki šalies universitetai

⁷⁴ Bubnys A., Nepriklausomos Lietuvos Holokausto istoriografijos ir švietimo programų pokyčiai, <http://www.genocid.lt/centras/lt/891/a/>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 20.

(Vilniaus, Vytauto Didžiojo, Šiaulių, Lietuvos Edukologijos ir Klaipėdos Universitetai) siūlo istorijos studijų programas, kuriose integruota Holokausto tema.

2000 m. sausio mėnesį vykusiame tarptautiniame forume Holokausto švietimo tema, Lietuvos ir Lenkijos atstovai (Lietuvai atstovavo tuometinis Lietuvos Respublikos premjeras A. Kubilius, Lenkijai – Lenkijos Respublikos prezidentas Aleksandras Kvašnievskis) pasirašė Tarptautinio Stokholmo forumo deklaraciją. Abi šalys tapo Holokausto švietimo, atminties ir tyrimo tarptautinio bendradarbiavimo darbo grupės (International Task Force) narėmis. Tapdamos organizacijos narėmis, Lietuva ir Lenkija įsipareigojo mokyklose, universitetuose ir kitose visuomeninėse institucijose rengti reguliarias diskusijas Holokausto tema ir skatinti ateities kartas suprasti žydų genocido pasekmes⁷⁵.

Didelį vaidmenį visuomenės švietime atlieka jau minėtoji Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Komisija organizuoja paskaitas ir seminarus Lietuvos mokyklų moksleiviams ir universitetų studentams apie nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimus. Užsiėmimų metu vedamos diskusijos Holokausto tema, informuojama apie istorijos tyrimų rezultatus. Tarptautinė komisija per švietimą siekia ugdyti visuomenės toleranciją, naikinti prieštaras ir iki šiol vyraujančius tautinius stereotipus. 2002 m. tarptautinė komisija įsipareigojo parengti keturiasdešimt mokytojų-konsultantų, kurie įgyta patirtimi pasidalintų su visuomene, šviestų totalitarinių nusikaltimų tema, skatintų toleranciją. 2002 m. rugsėjo 23–25 d. Tarptautinė komisija ir Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus surengė tarptautinę konferenciją „Holokaustas Lietuvoje. Modernios istorijos, švietimo ir teisingumo aspektai“. Konferencijos metu buvo skaitomi pranešimai apie Holokausto tyrinėjimų šaltinius ir metodus, Lietuvos žydų bendruomenės naikinimą Antrojo pasaulinio karo metais bei Holokausto švietimą. Pranešimus skaitė Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkai. Surengtos konferencijos tikslas buvo paskatinti ne tik profesionalius istorikus bei politikus, bet taip pat ir visuomenę, aiškiai suvokti istorinės tiesos paieškų bei praeities pamokų vertinimo svarbą šiuolaikinėje visuomenėje⁷⁶. Po konferencijos, Tarptautinė komisija pasirašė bendradarbiavimo sutartį su užsienio partneriais – Yad Vashem, Beth Shalom Holokausto centru ir New Jersey Holokausto švietimo komisija dėl Holokausto švietimo programos Lietuvoje įgyvendinimo⁷⁷.

2004 m. Lietuvos istorijos institutas ir Vilniaus universiteto tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas įkūrė Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centrą. Centras užsiima tiriamąja

⁷⁵ Ambrosewicz – Jacobs J., The development of Holocaust Education in Post – Communist Poland, *Making Holocaust memory* (Polin Vol.20), 2008, p. 282.

⁷⁶ Lietuvos žydų genocido aukų atminimo diena, www.komisija.lt, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 27.

⁷⁷ Holokaustas Lietuvoje. Moderniosios istorijos, švietimo ir teisingumo aspektai, http://www.komisija.lt/lt/_print_news.php?id=1176482016, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 05 09.

ir leidžiamąją veiklą, rengia edukacinius užsiėmimus, seminarus. Centras pabrėžia tyrimų būtinumą ir svarbą, skiria paramą leidiniams bei studentams ir mokslininkams tyrinėjantiems Rytų Europos žydų kultūrą ir istoriją.

Žydų studijos Lenkijoje atvėrė galimybę susipažinti su žydų religija, istorija, kultūra, kas iki tol buvo menkai pažįstama. Žydai Lenkijoje gyveno daug amžių ir jie sudarė didelę dalį visuomenės. Tai buvo didžiausia tautinė mažuma gyvenanti Lenkijos teritorijoje. Studijos atvėrė galimybę paruošti daugiau mokslininkų-tyrėjų, atlikti tyrimus bei išleisti įvairiausias publikacijas Holokausto tema. Lyginant Lietuvos ir Lenkijos studijas žydų ir Holokausto tema, pastebimas didelis skirtumas. Lietuvoje žydų istorija ir kultūra nėra domimasi taip plačiai kaip Lenkijoje. Lenkijoje pasirinkti žydų studijas skatina keletas priežasčių. Žydų istorija sudaro didelę dalį Lenkijos istorijos ir ilgą laiką buvo netyrinėta. Sugriuvusi Sovietų Sąjunga atvėrė naujas galimybes tyrimams: visi archyvai ir šaltiniai tapo prieinami, tarptautinis bendradarbiavimas suteikė galimybę naudotis užsienio archyvais ir bibliotekomis⁷⁸. Dar viena priežastis, skatinanti domėtis žydų istorija – tai augantis Holokausto turizmas, gidų ir žydų istoriją išmanančių asmenų būtinumas⁷⁹. Lenkija buvo ta šalis, kur įvyko didžiausi Holokausto mastai, todėl Nepriklausomybės atgavimas suteikė galimybę užsieniečiams aplankyti žydų genocido vietas, artimiau susipažinti su nacistinės Vokietijos vykdytais nusikaltimais. Lietuvos tyrimų centrai aktyviai atlieka tyrimus nacių okupacijos 1941–1944 m. temomis, veda seminarus ir konferencijas, taip siekdami informuoti visuomenę apie atliktų tyrimų rezultatus bei skatindami jaunąją kartą atsisakyti stereotipų, būti tolerantiškais tautinėms mažumoms.

⁷⁸ Gawron E., *The development of Jewish Studies in Polish Universities, Poland: a Jewish matter*, Warszawa, 2010, p.112.

⁷⁹ Ten pat, p.112.

2. KOLABORAVIMO PROBLEMA LIETUVOS IR LENKIJOS HOLOKAUSTO TYRIMUOSE

2.1. *Jedvabnės atvejis Lenkijos Holokausto istoriografijoje*

2000 metais Lenkijoje pasirodė Jano Tomašo Groso išleista knyga, kurioje mokslininkas nagrinėja Jedvabnės miestelio žydų likimą nacių okupacijos metu. J. T. Grosas, pristatęs šią temą, sukėlė platų visuomenės susidomėjimą. Jedvabnės istorija domėtasi dar iki J. T. Groso knygos pasirodymo. 1980 metais buvo išleista prisiminimų knyga, kurioje keletas liudininkų papasakojo apie Jedvabnės tragediją⁸⁰. O 1998 m. Agnieszka Arnold išleido dokumentinį filmą, kuriame liudininkai pasakoja apie lenkų ir žydų santykius Jedvabnėje. Šis filmas paskatino J. T. Grosą imtis detalesnių tyrimų⁸¹.

Janas Tomašas Grosas, pradėjęs tyrinėti Jedvabnės istoriją, Antrojo pasaulinio karo metu, susidūrė su šaltinių stoka. Kaip pats autorius teigia, gal ir kur nors egzistuoja vokiečių raportai apie Jedvabnės žydų sunaikinimą, tačiau jam nepavyko jų surasti⁸². Todėl rašydamas šią knygą, autorius rėmėsi liudininkų parodymais, užfiksuotais pirmaisiais pokario metais. J. T. Grosas, nagrinėdamas Jedvabnės, atvejį naudoja Šmulo Vazešteino (Szmul Waserztajn) liudijimu, kuris buvo užfiksuotas Balstogės žydų istorijos komisijos 1945 m. balandžio 5 d. Pagal jį Jedvabnės valdžia aštuoniems Gestapo atstovams patvirtino, jog visi miestelio žydai turi būti nužudyti⁸³. Į žudynes, kurių metu buvo nužudyta apie 1600 miestelyje gyvenusių žydų (7 iš jų pavyko išsigelbėti), įsitraukė vietos nusikaltėliai. Visgi, 1949 metais 22 nusikaltėliai, dalyvavę žudynėse, buvo surasti ir nuteisti. Kaip J. T. Grosas pabrėžia, teismo procesas buvo labai staigus: įvyko per vieną dieną, o sekančią dieną jau buvo priimti sprendimai (aštuoni iš jų buvo pripažinti nekaltais)⁸⁴. Nagrinėdamas Jedvabnės bylą, autorius remiasi miestelio gyventojų liudijimais, kurie buvo surinkti per 1949 m. vykusius teismus. Masinėse žudynėse dalyvavo daug Lenkijos piliečių, tik ne visi tiesiogiai įsitraukė į žydų žudymą. Miestelio gyventojų liudijimai suteikė aiškią informaciją apie žudynių dalyvius, buvo išsiaiškintos 92 asmenų tapatybės. Pagal liudininkų pasakojimus J. T. Grosas atkuria žudynes ir kankinimus, vykusius Jedvabnėje. Žydai buvo įvairiausiais būdais kankinami (skandinami ežeruose, užmėtomi dideliais akmenimis ir pan.), o didelė dalis sudeginti gyvi daržinėje.

⁸⁰ Gross J. T., *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny, 2000, p.18.

⁸¹ Wolentarska-Ochman E., *Collective Remembrance in Jedwabne: Unsettled Memory of World War II in Postcommunist Poland, History and Memory, Volume 18, Number 1, Spring/Summer*, 2006, p.156.

⁸² Gross J. T., *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny, 2000, p.17.

⁸³ Ten pat, p.13.

⁸⁴ Ten pat, p.20.

J. T. Grosas į Holokausto istoriografiją pristatęs kolaboravimo temą, sukėlė didelius debatus Lenkijos visuomenėje. Visuotinėje diskusijoje dalyvavo daug jaunos ir vyresnės kartos mokslininkų bei žurnalistų. Iškelta diskusija persikėlė į spaudą, radiją ir televiziją. Jedvabnės istorija susidomėjo daug istorikų ir kitos srities mokslininkų. Buvo atlikta daug naujų tyrimų siekiant išsiaiškinti, patvirtinti ar paneigti T. J. Grosso išdėstytus faktus. Atsirado dvi pusės: palaikantys J. T. Grosą ir smerkiantys. Kaip Joana Michlic pabrėžia, jis buvo pirmasis Lenkijoje drįsęs atskleisti tikruosius faktus, tikėdamasis, kad Lenkija jau pilnai subrendo kalbos ir politikos laisvei⁸⁵. Pasirodžius knygai, J. T. Grosas greitai sulaukė kitų mokslininkų pasisakymų. Buvo išleisti straipsniai periodiniuose leidiniuose bei knygos, kuriuose bandyta paneigti J. T. Grosso išdėstytus faktus. Joana Michlic publikavo straipsnį „*The Polish Debates about the Jedwabne Massacre*“, kuriame bando pataisyti J. T. Grosą. Autorė neneigia fakto, kad Jedvabnės lenkai dalyvavo žudant žydus, bet pabrėžia, jog tai atvejis, kuris negali būti pritaikytas visai lenkų tautai⁸⁶. Be to, ji pateikia pavyzdį, kuriame aiškiai pabrėžia, jog ne tik žydai buvo terorizuojami Jedvabnės teritorijoje, bet ir patys lenkai, kurie priglaudė keletą žydų karo metu. Pavelas Machcevičius sako, kad „Grosso knyga yra labai reikalinga, tai šokiruoja mūsų sąmonę, tačiau galiausiai pristato tikrą mokslinį tyrimą apie tai, kas nutiko Jedvabnėje“⁸⁷. Su šia nuomone nesutinka Marekas Janas Chodakevičius, kuris abejoja J. T. Grosso knygoje panaudotų šaltinių objektyvumu. Kaip jis teigia, po karo pasirodė šimtai įvairiausių atsiminimų knygų, kuriose žydai kaltina lenkus nusikaltimais prieš žydus. Tačiau istoriko pareiga yra atskirti faktus nuo prasimanymų⁸⁸. Nagrinėjant tokią temą, reikia atkreipti dėmesį, ar teismai, įvykdyti 1949 m., nebuvo būdas skleisti komunistinei propagandai. Todėl, kaip pats autorius teigia, J. T. Grosas prieš pradėdamas nagrinėti tokią temą turėjo peržiūrėti daugiau istorinių šaltinių, o ne remtis vien liudininkų parodymais. Memuarai turi būti vertinami labai kritiškai. Žmonės yra linkę pamiršti arba maišyti faktus⁸⁹. M. J. Chodakevičius atkreipia dėmesį į Š. Vazešteino liudijimą, kuriame svyruoja nužudytų žydų skaičius bei nesutampa paminėti įvykiai. Pats autorius peržiūri kitų liudininkų parodymus ir lygina juos tarpusavyje, taip atkreipdamas dėmesį, kad ne visi Š. Vazešteino parodymai yra objektyvūs. Išnagrinėjęs ir pats įsigilinęs į Jedvabnės bylą, M. J. Chodakevičius padaro išvadą, kad J. T. Grosas, pristatydamas tokią knygą siekė įvesti šokiruoti

⁸⁵ Michlic J., *The Polish Debate about the Jedwabne Massacre*, <http://sicsa.huji.ac.il/21michlic.pdf>, peržiūra per internetą, žiūrėta 2014 03 27.

⁸⁶ Ten pat.

⁸⁷ Chodakiewicz M. J., *Research before conclusion. The problems of Shock Therapy in Jedwabne*, <http://glaukopis.pl/pdf/czytelnia/ResearchBeforeConclusion.pdf>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 26.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Ten pat.

visuomenę, kadangi mokslininkai vis dar vengia imtis prieštarinčiai vertinamų tyrimų, kurie susipina su vyraujančiais stereotipais ir mitais, suformuotais per 50 komunistų valdymo metų⁹⁰.

Prasidėjus dideliame istorikų susidomėjimui, iškilo klausimas ir bandymas ieškoti atsakymo, kodėl tokie istorijos atvejai yra pamirštami visuomenėje. Išskirtinai Jedvabnės atvejį analizuoja Eva Wolentarska-Ochman, kuri pabrėžia, kad komunistų valdymo laikotarpiu, Jedvabnės gyventojų sudėtis smarkiai pasikeitė: tie kurie gyveno iki karo, pokario metais išsikėlė į kitus miestus ir miestelius, o į Jedvabnę atsikėlė nauji gyventojai, kurie neturėjo supratimo apie istorinius įvykius miestelyje karo metu⁹¹. Kryštofas Persakas teigia, kad įvykiai Jedvabnėje pokario metais nebuvo pamiršti, jie išliko visų gyventojų atmintyje, o kai kurie žudikai pokario metais nevengdavo pasigirti apie savo poelgių vietas baruose⁹². Toliau nagrinėjant Jedvabnės visuomenės atmintį reikia pabrėžti, kad komunistų valdymo laikotarpiu žydų žudynės ir jų dalyviai buvo pamiršti neatsitiktinai. Tik pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, žydų istorinė komisija užfiksavo liudijimų, kad Jedvabnės žydų žudynėse, vokiečių paliepimu, dalyvavo lenkai. Tačiau praėjus penkiems metams po karo, istorija buvo užglaistyta, pastatant memorialinį paminklą, kuriame buvo skelbiama apie Gestapo ir nacių policijos nužudytų 1,600 žydų. Paminklą pastatė kovotojų sąjunga už laisvę ir demokratiją (Związek Bojowników o Wolność i Demokrację), karo veteranų organizacija, kuri per visą komunistų valdymo laikotarpį politiškai buvo pavaldi esančiais valdžiai.

Pasirodžius J. T. Groso knygai, Nacionalinis atminties institutas pradėjo tyrimus, kuriais siekta ne tik ištirti įvykius Jedvabnės miestelyje, bet ir išsiaiškinti, ar yra dar išlikusių gyvų žudynių dalyvių, kurie būtų patraukti baudžiamajai atsakomybei⁹³. Pirmieji šaltiniai, kuriais institutas rėmėsi, buvo 1949 m. ir 1953 m. teismų ataskaitos. Kaip teigia Kryštofas Persakas, šie dokumentai atskleidžia Lenkijos Liaudies Respublikos valdžios požiūrį į nusikaltimus, kuriuos atliko lenkai prieš žydus Antrojo pasaulinio karo metais⁹⁴. Visgi Nacionalinis atminties institutas atlikęs tyrimą nustatė, kad Jedvabnės miestelio žydus 1941 m. liepos 10 d. nužudė dalis Jedvabnės ir gretimų kaimelių gyventojų, o žudynės buvo įvykdytos vokiečių okupacinės valdžios paliepimu. Nacionalinis atminties institutas, siekdamas padaryti kuo išsamesnius tyrimus, atliko archeologinius kasinėjimus Jedvabnėje. Buvo kasinėjamos

⁹⁰ Chodakiewicz M. J., Research before conclusion. The problems of Shock Therapy in Jedwabne, <http://glaukopis.pl/pdf/czytelnia/ResearchBeforeConclusion.pdf>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 26.

⁹¹ Wolentarska-Ochman E., Collective Remembrance in Jedwabne: Unsettled Memory of World War II in Postcommunist Poland, *History and Memory, Volume 18, Number 1, Spring/Summer*, 2006, p.155.

⁹² Pesak K., Jedwabne before the court. Poland's Justice and Jedwabne Massacre—Investigations and Court Proceedings, 1947–1974, *East European Politics and Societies*, Volume 25, Number 3, August 2011, p.414.

⁹³ Wolentarska-Ochman E., Collective Remembrance in Jedwabne: Unsettled Memory of World War II in Postcommunist Poland, *History and Memory, Volume 18, Number 1, Spring/Summer*, 2006, p.158.

⁹⁴ Pesak K., Jedwabne before the court. Poland's Justice and Jedwabne Massacre—Investigations and Court Proceedings, 1947–1974, *East European Politics and Societies*, Volume 25, Number 3, August 2011, p.411.

tvarto pastato liekanos, masiniai kapai. Vladimiras Kaluža nagrinėjo Nacionalinio atminties instituto archeologinių tyrinėjimų rezultatus. Autoriui daug abejonių sukėlė masinių kapų dydžiai ir juose palaidotų žmonių skaičius. Buvo atkastas 16m² kapas, kuriame, kaip teigiama, buvo palaidota nuo 100 iki 150 žmonių⁹⁵. V. Kaluža skeptiškai žiūri į instituto atliktus tyrimus ir pateiktas išvadas bei teigia, jog ataskaitose sąmoningai buvo padidinti skaičiai, siekiant pripažinti lenkų kaltumą.

Iškilus Jedvabnės atvejui visuomenėje radosi keletas klausimų: kaip atmintis turi būti prisiminta ir kaip prišiimta kaltė. Diskusija apie Jedvabnės žydų bendruomenės sunaikinimą buvo iškelta ir daugelio lenkų politikų iniciatyva, kurie ragino prišiiimti lenkų tautos nusikaltimus. Po Jedvabnės bylos pasirodymo, politikai pradėjo kalbėti, kad tokie atvejai turi būti ištirti, o lenkų tauta kolektyviai turi prišiiimti kaltės jausmą už savo kaimynų žydų žudynes. Artėjant Jedvabnės žudynių metinėms, 2001 m. gegužės 27 dieną, įvyko istorinis įvykis – Lenkijos katalikų Bažnyčia oficialiai atsiprašė už katalikų prisidėjimą prie Jedvabnės žudynių ir kitų nusikaltimų prieš žydus⁹⁶. Jos pavyzdžiu pasiekė ir tuometinis Lenkijos prezidentas Aleksandras Kvasnevskis, kuris apgailestavo, kad lenkų tauta Antrojo pasaulinio karo metais įsitraukė į žydų žudynes. Įdomu tai, jog atsiprašymai buvo viešai išsakyti anksčiau, nei Nacionalinis atminties institutas oficialiai baigė tyrimus.

Visgi įvairūs bandymai priversti lenkų visuomenę prišiiimti kaltę buvo per daug išpūsti ir nenusisekė. Kaip pabrėžia Eva Valentarska-Ochman, prasidėjus diskusijoms apie kaltės prišiiimimą ir atsakomybę, Jedvabnės gyventojai pradėjo jaustis izoliuoti nuo likusios lenkų visuomenės⁹⁷. Didelė dalis miestelio gyventojų pasikeitė ir tie, kurie liko čia gyventi, galimai neturėjo tiesioginio ryšio su nusikaltimu, tačiau buvo priversti prišiiimti „bendrą atsakomybę“.

Nacionalinis atminties institutas, ištyręs Jedvabnės bylą konstatavo, kad lenkai buvo įtraukti į Jedvabnės žydų bendruomenės žudynes, tačiau pabrėžė, jog visa ši veikla buvo vykdoma vokiečių paliepinu ir iniciatyva. Jedvabnės atvejis tapo labai politizuotas ir apsunkino tyrimus. Ši problema paaštrėjo prieš Lenkijai stojant į Europos Sąjungą. Didelė dalis valdančiųjų politikų susirūpino, jog nesulaukus oficialių pasisakymų apie Jedvabnę, Lenkija gali būti apkaltinta antisemitizmu⁹⁸. Tai pat rinkimų metu daugelis konkuruojančių partijų naudojo Jedvabnės atvejį savo rinkiminės kampanijos metu⁹⁹. O Nacionalinio atminties instituto atlikti tyrimai kai kuriems istorikams sukėlė abejonių dėl jų tikrumo. Visgi J. T. Grosa pradėta diskusija atnešė pasikeitimų. Lenkijos Holokausto istoriografija

⁹⁵ Kaluža W., *Zdjęcia z „ekshumacji“, czyli manipulacji IPN-u ciąg dalszy. Dziwnie rosnąca liczba ofiar i mierne dowody IPN-u na jej potwierdzenie*, http://www.naszawitryna.pl/jedwabne_842.html, peržiūra per internetą, žiūrėta 2014 04 26.

⁹⁶ Mazur Z., *Jedwabne: The Public Debate in Poland, Varieties of Antisemitism-History, Ideology, Discourse*, Cranbury, 2010, p.193.

⁹⁷ Wolentarska-Ochman E., *Collective Remembrance in Jedwabne: Unsettled Memory of World War II in Postcommunist Poland, History and Memory, Volume 18, Number 1, Spring/Summer*, 2006, p.160.

⁹⁸ Ten pat, p.170.

⁹⁹ Ten pat, p.170.

pradėta skirstyti iki J. T. Grosso ir po jo. Daugiau istorikų pradėjo domėtis dar iki tol netyrinėtomis ir visuomenės vengiamomis temomis. Pradėta atviriau žiūrėti į žydų ir lenkų santykius Antrojo pasaulinio karo metais.

2.2. Lietuvių kolaboravimas su vokiečių okupacine valdžia

Nacisinė Vokietija okupavusi Lietuvos kraštą siekė įtraukti kuo daugiau vietinių gyventojų į jų organizuojamus žydų pogromus. Tokiu būdu okupantai tikėjosi nuslėpti savo nusikaltimus. Be to, vietinių gyventojų įtraukimas į žydų genocidą palengvino jų siekiamą tikslą. Po karo prasidėjo suėmimai ir teismai asmenų, kurie įsitraukė į kolaboravimą su nacistine Vokietijos okupacine valdžia žudant „tarybinius piliečius“. Sovietmečiu žydų tragedija buvo slepiama po „tarybinių piliečių“ sąvoka. O nuteistieji už kolaboravimą su vokiečiais buvo Lietuvos piliečiai. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, vis dažniau pasigirsdavo priekaištų iš užsienio valstybių, kad vengta pradėti Holokausto tyrimus. 1990 m. gegužės 8 d. Vytautas Lansbergis pasirašė pareiškimą „Dėl žydų tautos genocido Lietuvoje Hitlerinės okupacijos metu“, kuriame pripažino, kad tarp okupantams taranavusių budelių buvo ir Lietuvos piliečių¹⁰⁰. Toks pareiškimas buvo pasirašytas praėjus tik keletui mėnesių po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo akto pasirašymo. Lietuvoje Holokausto bei kolaboravimo su vokiečiais temų tyrimai sulaukė neigiamos reakcijos iš visuomenės bei žiniasklaidos¹⁰¹. Kaltinimai dėl dalyvavimo masinėse žydų žudynėse visuomenės buvo užglaistomi kaltinimais žydams dėl padarytų skriaudų lietuvių tautai.

Holokaustą Lietuvos provincijose tyrinėjo A. Bubnys ir V. Brandišauskas. Šie tyrinėjimai yra svarbūs Lietuvos Holokausto istoriografijai, kadangi atskleidžiami lietuvių įsitraukimo į žudynes aspektai. A. Bubnys nagrinėjo žydų žudynes Kauno provincijoje, netoliese nuo Kauno nutolusiose miesteliuose. Istorikas nagrinėjo Garliavos, Čekiškės, Kruonio, Pakuonio, Seredžiaus, Veliuonos, Vilkijos, Zapyškių žydų bendruomenių žudynes, prie kurių prisidėjo ir vietiniai gyventojai. Iš žydų buvo atimamas turtas, surenkamos piniginės kontribucijos, kurias pasidalino ne tik vokiečiai, bet ir lietuviai. Pateikdamas išvadas, A. Bubnys pabrėžė, jog žydų persekiojimo iniciatyvą rodė vokiečių okupacinės valdžios įstaigos (karo komendantai, nacių saugumo policijos ir SD operatyviniai būriai, kiek vėliau – apygardų komisarai), taip pat į šį procesą nuo pat nacių okupacijos pradžios buvo įtraukta

¹⁰⁰ Levinsonas J., *Šoa (holokaustas) Lietuvoje*, Vilnius, 2001, p.17.

¹⁰¹ Bubnys A., Nepriklausomos Lietuvos holokausto istoriografijos ir šveitimo programų pokyčiai, <http://www.genocid.lt/centras/lt/891/a/>, peržiūra per internetą, žiūrėta 2014 04 15.

lietuvių administracija (apskričių viršininkai, miestų burmistrai), lietuvių policija ir vadinamųjų partizanų (baltaraiščių) būriai¹⁰².

Mažeikių apskrities žydų likimą tyrinėjo Valentinas Brandišauskas. Išnagrinėjęs šią temą autorius dar kartą patvirtino lietuvių įsitraukimą į žudynes. Dėmesys skiriamas Akmenės, Klykolių, Ylakių, Laižuvos, Sedos, Tirkšlių, Vegerių, Vieکشnių, Židikų, Mažeikių valsčiaus ir Mažeikių miesto žydams. Daugumoje paminėtų valsčių vietiniai partizanų būriai pirmiausiai suiminėjo komunistus, o tik vėliau žydus. Taip akcentuojamas faktas, jog ne visi žydai buvo plačiai įsitraukę į komunistinę veiklą. Apibendrinamas savo atliktą tyrimą, V. Brandišauskas teigia, kad Vokietijai 1941 m. vasarą užpuolus SSRS ir iš Lietuvos traukiantis Raudonajai armijai, visuose Mažeikių apskrities valsčiuose susikūrė sukilėlių būriai, kurie įsitraukė į vietos žydų žudynes¹⁰³.

V. Brandišauskas tyrinėjo Holokaustą ir Kėdainių apskrityje. Autorius nagrinėjo Ariogalos, Kėdainių ir Krakių žydų bendruomenių sunaikinimą. Į žydų žudynes įsitraukė vietos gyventojai, susibūrę į partizanų būrius. Tyrime V. Brandišauskas pateikė išvadas, jog pirmi partizanų veiksmai karo pradžioje buvo nukreipti prieš besitraukiančią Raudonąją armiją, vėliau pradėti suiminėti buvę sovietų valdžios pareigūnai, o žydų pilietines teises pradėta varžyti 1941 m. rugpjūčio viduryje¹⁰⁴.

Lietuvių saugumo policijos vaidmenį Holokauste nagrinėjo A. Bubnys. Kaip pats autorius teigia, iki tol tyrimai šia tema nebuvo atlikti nei Lietuvoje, nei užsienyje. Nacistinės Vokietijos okupacijos metu Lietuvoje veikė keletas policijos dalinių, kurie tiesiogiai buvo pavaldūs vokiečių policijai. A. Bubnys straipsnyje nenagrinėjo visų policijos dalinių veiklos. Autorių domina tik Lietuvių policijos dalinių įsitraukimas į Holokaustą. Kaip A. Bubnys teigia, Nepriklausomoje Lietuvos valstybėje saugumo organai persekiojo fašistuojančias vokiečių partijas Klaipėdos krašte ir 1939 m. gynė Vilniaus žydus nuo vietos gyventojų sukeltų pogromų, o praėjus vos dvejiems metams (1941 m.) tie patys saugumo policijos padaliniai ir pareigūnai buvo įtraukti į nacių vykdomą Holokausto politiką¹⁰⁵. LSP buvo atkurtas Valstybės saugumo departamentas. Lietuvių saugumo policijos pareigūnai į žydų pogromus buvo įtraukti skatinant spręsti žydų problemą ir atsilyginti už žydų skriaudas lietuvių tautai. Apibendrinamas savo tyrimą, A. Bubnys pabrėžia, kad svarbiausios LSP veiklos kryptys buvo kova su komunistiniu ir lenkų pagrindžiu bei partizanais, vėliau LSP buvo naudojama tikriems ir potencialiems nacizmo priešams (taip pat žydų) persekioti ir naikinti¹⁰⁶.

¹⁰² Bubnys, A., Žydų žudynės Kauno apskrityje 1941 m., *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.187.

¹⁰³ Brandišauskas, V., Mažeikių apskrities žydų likimas Antrojo pasaulinio karo metais, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.212.

¹⁰⁴ Brandišauskas, V., Holokaustas Kėdainių apskrityje, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.232.

¹⁰⁵ Bubnys A., Lietuvių saugumo policija ir holokaustas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.362.

¹⁰⁶ Ten pat, p.376.

Nagrinėdamas Kauno geto gyvenimą, A. Bubnys pamini lietuvių įtraukimą į pogromus. Kaune buvo suformuotas Tautos darbo apsaugos (toliau – TDA) batalionas, kuris finansiškai buvo remiamas Lietuvos laikinosios vyriausybės. Bataliono sudėtyje buvo daug buvusių Lietuvos kariuomenės kariškių. TDA batalionui A. Bubnys skiria atskira darbą (1(13)–asis lietuvių policijos batalionas tai yra tas pats TDA batalionas, kelis kartus keitęs pavadinimą). Autorius plačiau nagrinėja bataliono sukūrimą ir veiklą Kaune. Iš nuteistų buvusių TDA bataliono kariškių parodymų sovietų saugumui galima daryti išvadą, jog žydų šaudymuose VII forte dalyvavo TDA bataliono 1–oji ir 3–ioji kuopos¹⁰⁷. Tačiau reikia pabrėžti ir tai, jog buvo atvejų, kai TDA kariškiai sąmoningai leisdavo pabėgti žydams. Prieš sukuriant TDA batalioną buvo numatyta visiškai kita jo funkcija. Tik vėliau jis buvo įtrauktas į žydų naikinimą. Todėl, galima teigti, jog kariškiai į antižydišką veiklą buvo įtraukti ne savo noru. Negalėdama atvirai pasipriešinti naciams, didelė dalis bataliono karių bandė pasišalinti iš tarnybos ar kitu būdu išvengti dalyvavimo žmonių žudynėse¹⁰⁸. Naudodamasis archyvine medžiaga, A. Bubnys teigia, jog ne visose žudynėse dalyvavo TDA bataliono žmonės. Istorikas spėja, kad nemažoje dalyje Lietuvos vietovių žydai buvo išžudyti vietos policijos ir „partizanų“ būrių¹⁰⁹. Apibendrinamas atlikta tyrimą A. Bubnys pabrėžia, kad 1–ojo policijos bataliono 3–ioji kuopa buvo labai veiksmingas nacių organizuoto Holokausto politikos įrankis¹¹⁰.

A. Bubnys nagrinėjo Lietuvos policijos 2–ąjį (Vilniaus) ir 252–ąjį batalionus. Autorius skiria dėmesį bataliono suformavimui ir jo veiklai. Surinkti lietuvių karininkus ir kareivius į batalioną buvo nesunku. Jie savanoriškai stojo į atkuriamus Lietuvos kariuomenės dalinius, tikėdamiesi kad vokiečiai leis atkurti Nepriklausomą Lietuvos valstybę. 2–ojo policijos bataliono veikla daugiausiai siejama su Maidaneko koncentracijos stovykla, kurią jis buvo pavestas saugoti ir prižiūrėti. 252–asis batalionas buvo suformuotas 1942 m. kaip atsarginis batalionas. 252–asis batalionui per visą gyvavimo laikotarpį buvo atsakingas už kalinių saugojimą. Batalionas dirbo ir Maidaneko stovykloje, išorinėje jos apsaugoje. A. Bubnys tyrinėdamas 2–ojo ir 252–ojo bataliono istoriją atskleidė netiesioginį jų įsitraukimą į Holokaustą. Kaip pats autorius pabrėžia, 2-ojo ir 252-ojo batalionų istorija originali tuo, kad abu jie buvo „ilgaamžiai“ (veikė beveik trejus metus tuo pačiu numeriu) ir atliko tarnybą Liubline (Maidaneke)¹¹¹.

¹⁰⁷ Bubnys, A., Lietuvos policijos 1(13) - asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m., *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.385.

¹⁰⁸ Bubnys, A., Lietuvių saugumo policija ir holokaustas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.387.

¹⁰⁹ Bubnys, A., Žydų žudynės Kauno apskrityje 1941 m., *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.172.

¹¹⁰ Bubnys, A., Lietuvių saugumo policija ir holokaustas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.402.

¹¹¹ Bubnys, A., Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.420.

Istoriografijoje plačiai aptariama lietuvių pagalba okupantams. A. Bubnys, nagrinėdamas Vilniaus getą ir jo likvidavimą užsimena, kad ir kiti Baltijos šalių piliečiai buvo įtraukti į vokiečių vykdomą antižydišką politiką. Žydų gaudyti į Vilniaus getą buvo atsiųsti keli šimtai estų policininkų¹¹². Taigi kolaboravimas su vokiečiais buvo gajus ne tik Lietuvoje, bet ir kitose, nacių okupuotose valstybėse. Be to, autorius užsimena, jog likviduojant Vilniaus getą į pagalbą buvo atsiųsti latvių ir ukrainiečių kareiviai.

A. Eidintas, tyrinėdamas Holokaustą Lietuvoje domisi nacių taktika žudant žydus. Autorius patvirtina TDA batalionų dalyvavimą žydų žudynėse. Į genocidą įsitraukė 1-oji, 2-oji ir 3-oji kuopos. Istorikas nagrinėja Lietuvos policijos batalionų įtraukimą į Holokaustą ir priemones, kuriomis vokiečiai siekė įtraukti vietos gyventojus. Kaip ir kitose okupuotose Europos šalyse, taip ir Lietuvoje naciai žiaurumą skatino, varė agitaciją – kitaip žydų išžudyti buvo neįmanoma¹¹³.

Lietuvoje tyrimai kolaboravimo tema pradėti gana anksti. Didžiausią darbą tyrinėjant šią temą nuveikė A. Bubnys ir V. Brandišauskas. Istorikai daug dėmesio skiria Lietuvos policijos batalionų įtraukimui į žydų žudynes bei genocidą provincijose. Iš A. Bubnio ir V. Brandišausko atliktų tyrimų matoma, jog tiek miestuose, tiek provincijose žydai pirmiausia buvo persekiojami dėl politinių motyvų, o vėliau, maždaug nuo 1941 m. rugpjūčio vidurio, persekiojimai prasidėjo dėl tautinių, religinių motyvų. Į žydų persekiojimus ir pogromus buvo įtraukti vietiniai gyventojai ir lietuvių policijos bataliono policininkai. Kolaboravimo temos tyrimai yra svarbūs siekiant supažindinti Lietuvos visuomenę su tautiečių įsitraukimu į Holokaustą. Atlikus tyrimus, dar galima rasti gyvų nusikaltimo dalyvių. A. Bubnys tyrime apie lietuvių saugos policijos įsitraukimą į Holokaustą pateikia pavyzdį, kuomet į Lietuvą iš JAV sugrįžusiems LSP Vilniaus apygardos vadovams Aleksandrui Lileikiui ir Kaziui Gimžauskui buvo iškeltos bylos dėl dalyvavimo žydų genocide¹¹⁴. Be to, Lietuvos požiūris ir Holokausto tyrimų organizavimas daro įtaką Lietuvos tarptautinio prestižo formavimui.

¹¹² Bubnys A., Vilniaus žydų žudynės ir Vilniaus getas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.37.

¹¹³ Eidintas A., *Žydai, Holokaustas ir dabartinė Lietuva*, Vilnius, 2001, p.135.

¹¹⁴ Bubnys A., Lietuvių saugumo policija ir Holokaustas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.360.

3. LIETUVIŲ IR LENKŲ SANTYKIAI SU ŽYDAIS HOLOKAUSTO TYRIMUOSE LIETUVOJE IR LENKIJOJE

3.1. *Lietuvių ir žydų santykiai*

Žydų ir lietuvių santykiai plačiai tyrinėti Lietuvos Holokausto istoriografijoje. Istorikai juos nagrinėja iš įvairiausių perspektyvų. Aktyviausiai tyrinėta lietuvių pagalba žydams, Bažnyčios tarnų požiūris į žydų tragediją bei priežastys lėmusios antisemitizmo bangą Lietuvoje. Daug dėmesio žydų gelbėjimui skiria Valstybinis Vilniaus Gaono muziejus. Nuo 1997 m. muziejus pradėjo leisti leidinį „Gyvybę ir duoną nešančios rankos“, kuriame pasakojama apie lietuvių gelbėjusius žydus¹¹⁵. Knygoje pasakojama apie tuos lietuvius, kurie buvo apdovanoti Jad Vašem Pasaulio Tautų Teisullo apdovanojimu arba Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi. Aptariamos tik keletas iš jų gelbėjimo istorijos, kadangi iki 1997 metų Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi buvo apdovanoti 152 Lietuvos piliečiai, o Pasaulio Tautų Teisullo vardas yra suteiktas net 313 lietuvių. Valstybinis Vilniaus Gaono muziejus išleido knygos „Gyvybę ir duoną nešančios rankos“ tęsinius. Iki 2010 m. buvo išleistos IV dalys. Dar vienas muziejaus leidinys – „Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944)“, kuriame remiantis laiškais ir atsiminimais plačiau papasakojamos gelbėjimo istorijos,¹¹⁶. Pagal knygoje pateiktus duomenis iki 2001 m. gegužės Pasaulio Tautų Teisullo vardą gavo 474 Lietuvos piliečiai. Be šių nuopelnų Valstybinis Vilniaus Gaono muziejus yra sudaręs sąrašą asmenų, gelbėjusių žydus Lietuvos teritorijoje. Sąrašas yra daugiau nei 2300 šeimų, 159 iš jų – dvasininkai.

Žydų gelbėjimu Lietuvoje domisi Viktorija Sakaitė. Autorė nagrinėjo atvejus kuomet lietuvių šeimos savanoriškai prigludė žydus, siekdamos juos apsaugoti nuo nacių vykdomos politikos. V. Sakaitė teigia, jog daugiausia žydų išliko slapstydami kaimuose pas ūkininkus: nuošaliose sodybose buvo lengviau pasislėpti nuo svetimų akių, o religingi kaimiečiai gyvybės gelbėjimą laikė šventa pareiga¹¹⁷. Kitas motyvas, skatinęs lietuvių gelbėti žydus – lietuvių siekis priešintis okupantų prievartai. Antrojo pasaulinio karo metais, gelbėjami žydai buvo krikštijami taip siekiant juos apsaugoti turint formalų įrašą. Tai parodo, kad į žydų gelbėjimą įsitraukė ir kunigai. V. Sakaitė nagrinėdama dokumentus ir laiškus atskleidžia įvairias gelbėjimo formas, pamini išgelbėtų ir gelbėjusių asmenų pavardes. Kaip autorė teigia, buvo asmenų, kurie sąmoningai atsisakė būti išgelbėtais.

Istoriografijoje gana plačiai tyrinėtas kunigų požiūris į žydų genocidą. Lietuvių kunigų pagalbą žydams analizavo A. Bubnys. Anot istoriko, visuotinei Bažnyčiai buvo nepriimtinos rasistinės idėjos

¹¹⁵ Gyvybę ir duoną nešančios rankos, sąs. 1, Vilnius, 1997.

¹¹⁶ Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944), Vilnius, 2001.

¹¹⁷ Sakaitė V., Žydų gelbėjimas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p. 543.

apie menkavertes tautas, žmonių prigimtinę nelygybę, nepagarbą žmogaus gyvybei ir laisvei, vado kultas ir kiti nacistiniai postulatai, juo labiau reali Trečiojo reicho politika okupuotose šalyse, masinis teroras ir kova prieš katalikybę¹¹⁸. Lietuvos Katalikų Bažnyčiai nacių vykdyta politika irgi nebuvo priimtina. Kunigai įvairiais būdais stengėsi padėti nuskriaustiems žydams. Tačiau jų pagalba buvo labiau pogrindinė, nepereinanti į atvirą protestą. Lietuvos Katalikų Bažnyčia bijojo, kad okupantų vykdoma politika gali atsisukti prieš katalikus. A. Bubnys savo straipsnyje nagrinėja vyskupo Vincento Brizgio ir kitų vyskupų veiklą Antrojo pasaulinio karo metais padedant žydams. Daug kunigai prisidėjo krikštydami žydus, manydami kad naciai juos persekioja tik dėl religinių įsitikinimų. Tačiau už tokią pagalbą kunigams grėsė mirties bausmė. Apibendrinamas savo tyrimą A. Bubnys teigia, kad iš visų socialinių sluoksnių ir profesijų vieni aktyviausių žydų gelbėtojų buvo dvasininkai¹¹⁹. Bažnyčios požiūriu į Holokaustą domisi ir Saulius Sužiedėlis, lietuvis gyvenantis ir dirbantis JAV. Istorikas nagrinėja santykius trimis aspektais: 1) Bažnyčios hierarchijos politiniai ryšiai su okupacine valdžia; 2) bažnytinės hierarchijos požiūris į žydų genocidą; 3) hierarchijos, kunigų ir katalikų pasauliečių veikla gelbstint žydus¹²⁰. Okupacijos pradžioje Bažnyčios hierarchija į okupacinę valdžią žiūrėjo kaip į išlaisvintojus nuo bolševizmo. Atkreipdamas dėmesį į bažnytinės hierarchijos požiūrį į genocidą, S. Sužiedėlis pateikia kiek kitokią nuomonę nei A. Bubnys. Istorikas neneigia, kad Bažnyčios tarnai prisidėjo prie žydų gelbėjimo. Jis pateikia jau minėto V. Brizgio veiklą kaip pavyzdį. Tačiau S. Sužiedėlis tvirtina, jog kai kurių istorikų nuomone, nėra abejonės, kad daugelis Bažnyčios vadovų (ne tik Lietuvoje) įžvelgė, kad bolševizmas, o ne žydų naikinimas ir fašizmas, yra didžiausia grėsmė Vakarų krikščioniškajai civilizacijai¹²¹. Taigi galima suprasti, kad Bažnyčios hierarchija pirmiausia atsižvelgė į savus interesus, o tik paskui į vykstančias masines žudynes. Visgi gelbstint žydus Lietuvoje daug prisidėjo kunigai ir vienuoliai. Bažnyčios hierarchijos poziciją žydų atžvilgiu nagrinėja Valentinas Brandišauskas. Autorius analizuoja J. Skvirecko dienoraštį, kuris atskleidžia ne tik paties arkivyskupo požiūrį į žydus, bet ir iš dalies tų žmonių, su kuriais jis bendravo, taip pat atspindi apskritai įvykius ir nuotaikas Kaune Vokietijos–SSRS karo pradžioje¹²². Dienoraštyje matoma ganėtinai neigiama nuomonė žydų atžvilgiu. Jie kaltinami kolaboravę su komunistais, sudarinėję lietuvių tremtinių sąrašus. Todėl tai darė įtaką Bažnyčios hierarchijos abejingumui žydų atžvilgiu ir skatino masinių stereotipų vaikymąsi.

¹¹⁸ Bubnys A., Lietuvos kunigai žydų gelbėtojai, *Lietuvos Katalikų mokslo akademijos metraštis*, T.27, Vilnius, 2005, p.529.

¹¹⁹ Ten pat, p.538.

¹²⁰ Sužiedėlis S., Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir holokaustas kaip istorinių tyrimų objektas, *Lietuvos Katalikų mokslo akademijos metraštis*, T.14, Vilnius, 1999, p 127.

¹²¹ Ten pat, p 130.

¹²² Brandišauskas V., Holokaustas Lietuvoje: istoriografinė situacija ir pagrindinės problemos, *Lietuvos Katalikų mokslo akademijos metraštis*, T.14, Vilnius, 1999, p 140.

Plačiai Holokausto istoriografijoje diskutuotas žydų įsitraukimas į komunistinę veiklą. Prasidėjus Pirmajai sovietų okupacijai, Lietuvos visuomenėje paplito žydo komunisto įvaizdis. Liudas Truska nagrinėja lietuvių ir žydų santykių krizę pirmosios sovietų okupacijos metu. Autorius tyrinėdamas šią temą peržvelgia daugybę prisiminimų. Jis teigia, jog 1940–1941 m. nusikaltusių lietuvių tautai žydų stereotipo daugelio lietuvių sąmonėje neįstengė išdildyti nei pusę amžiaus trukusi sovietų okupacija, nei nepriklausomybės metai¹²³. Atgavus Lietuvos Nepriklausomybę pasirodė atsiminimų, kuriuose žydai kaltinami kolaboravę su sovietais. Žydai kaltinami sudarinėję sąrašus lietuvių, kurie vėliau buvo ištremti į Sibirą. Lietuvių sąmonėje išliko šis istorinis faktas. Nors, kaip teigia L. Truska, atlikti istorikų tyrinėjimai rodo, kad nebuvo jokio ypatingo žydų vaidmens sovietizuojant Lietuvą, represuojant jos gyventojus, o pačių žydų netektys 1940–1941 m. buvo netgi didesnės negu lietuvių¹²⁴. L. Truska daug dėmesio skiria Lietuvos aktyvistų fronto (toliau LAF) veiklos nagrinėjimui. Antrojo pasaulinio karo metu vykdyta radikali antižydiška politika, kuri turėjo įtakos visuomenės sąmonės formavimui. Žydų tapatinimas su komunistais aktyviai nagrinėtas ir kitų Lietuvos istorikų. Arūnas Bubnys, nagrinėdamas žydų žudynes Kauno apskrityje 1941 m. teigia, kad pirmosiomis okupacijos savaitėmis, maždaug iki 1941 rugpjūčio mėn., Kauno apskrityje žydai dažniausiai buvo persekiojami ne dėl rasinių-tautinių motyvų (dėl to, kad jie buvo žydai), bet dėl politinių priežasčių¹²⁵. Tai yra dėl to, kad žydai dalyvavo komunistų veikloje ar buvo jų šalininkai. Nijolė Maslauskienė tyrinėjo Lietuvos komunistų tautinę ir socialinę sudėtį 1939 m. pab. – 1940 m. rugsėjo mėn.¹²⁶. Jos straipsnis publikuotas 1999 metų *Genocido ir Rezistencijos* leidinyje pagrindžia, jog žydai sudarė tam tikrą procentinę dalį Lietuvos komunistų partijoje (toliau LKP), bet jų veikla neturėjo įtakos Lietuvos okupacijai. Tą patį patvirtina ir Alfonsas Eidintas pabrėždamas, jog aktyvus žydų dalyvavimas LKP veikloje visuomenės sąmonėje buvo gerokai padidintas¹²⁷. Pirmosios sovietų okupacijos metu padaugėjo žydų, dirbusių sovietų administracijoje. Žydų dalyvavimą partijos veikloje lėmė didesnė simpatija socialistinei Rusijai nei nacistinei Vokietijai, kuri vykdė antižydišką politiką. Dar viena priežastį paskatinusią žydų dalyvavimą LKP įvardina L. Truska. Jis teigia, jog 1940–1941 m. Lietuvos žydai, kaip ir kitų tautybių gyventojai, turėjo vienodas galimybes dalyvauti politiniame-socialiniame gyvenime, dirbti valdžios

¹²³ Truska L., Lietuvių ir žydų santykių krizė (1940 m. birželis – 1941 m. birželis), *Holokausto prielaidos antisemitizmas Lietuvoje*, Vilnius, 2004, p.70.

¹²⁴ Ten pat, p.72.

¹²⁵ Bubnys A., Žydų žudynės Kauno apskrityje 1941 m., *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.168.

¹²⁶ Maslauskienė N., Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pab. – 1940 rugsėjo mėn., <http://www.genocid.lt/Leidyba/6/nijole6.htm> prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 23.

¹²⁷ Eidintas A., *Žydai, lietuviai ir holokaustas*, Vilnius, 2002, p.118.

įstaigose, todėl Lietuvos žydai pasijuto lygiateisiais Lietuvos piliečiais¹²⁸. Tai paskatino didesnę jų susidomėjimą politika.

Nepriklausomos Lietuvos Holokausto istoriografijoje plačiai nagrinėtos priežastys lėmusios antisemitizmo padidėjimą visuomenėje. Daug dėmesio skiriama Bažnyčios hierarchijos požiūriui į žydus. Iš atliktų tyrimų matoma, jog žydus gelbėjo kunigai, o asmenys, užimantys aukštesnę poziciją Bažnyčios hierarchijoje, išliko abejingesni žydų klausimu. Vis tik, tyrinėjimai lietuvių ir žydų santykių tema parodo, jog buvo ir neabejingų žmonių, kurie ryžosi rizikuoti ir gelbėti žydus. Žydų gelbėjimas plačiai aprašytas atsiminimuose ir dienoraščiuose. Lietuvių pagalbą žydams įrodo suteikti Pasaulio Tautų Teisulių apdovanojimai ir Lietuvos Respublikos apdovanojimai žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi.

3.2. Lenkų ir žydų santykiai

Žydai Lenkijoje įsikūrė jau viduramžiais. Iki didžiosios tragedijos abi tautos gyveno greta. 1984 m. Oksforde įvykusios konferencijos metu buvo išreikštas žydų požiūris į Lenkiją. Nepaisant visų kančių ir problemų, kurias lydėjo santykiai su lenkais, žydai čia atrado savo namus ir saugumą bei tikėjo geresne ateitimi¹²⁹. Tačiau XX a. viduryje susiklostę įvykiai pakoregavo žydų likimo tėkmę bei pablogino iki tol buvusius santykius. Lenkijos žemė tapo kapais beveik 3 mln. žydų. Nereikia pamiršti ir to fakto, kad Lenkijoje daug žydų buvo išgelbėta vietinių dėka. O daugiausiai Tautų Teisulių apdovanojimų buvo suteikta būtent Lenkijos piliečiams.

Lenkų ir žydų santykiai Lenkijos Holokausto istoriografijoje labai plačiai tyrinėti įvairiausiais aspektais: žydų gelbėjimo, lenkų abejingumo žydų genocido klausimu. 2003 m. įkurtas žydų Holokausto tyrimų centras daug dėmesio skiria lenkų ir žydų santykių tyrinėjimams iš neigiamos perspektyvos. Nepriklausomos Lenkijos istoriografijai būtų galima priskirti Jano Blonskio lenkų ir žydų santykių nagrinėjimą. Janas Blonskis tyrinėdamas minėtus santykius pasirenka netradicinį šaltinį. 1987m. sausio 11 d. *Tygodnik Powszechny* laikraštyje išspausdintame straipsnyje autorius analizuoja Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) poetas. Česlovas Milošas buvo lietuvių kilmės lenkų poetas, kuris Antrojo pasaulinio karo metais gyveno Varšuvoje. Gyvendamas Lenkijos sostinėje Č. Milošas parašė keletą poemų: „Campo di Fiori“ bei „A Poor Christian Looks at the Ghetto“, kuriuose, anot J. Blonskio, galima įžvelgti lenkų požiūrį į Holokaustą. Nagrinėdamas šį kūrinį autorius iškelia

¹²⁸ Truska L., Lietuvių ir žydų santykių krizė (1940 m. birželis – 1941 m. birželis), Holokausto prielaidos antisemitizmas Lietuvoje, Vilnius, 2004, p.82.

¹²⁹ Blonski J., Poor poles look at the ghetto, *My brothers keeper. Recent Polish Debates on the Holocaust*, New York, 1990, p.45.

kolektyvinės atsakomybės problemą ir pabrėžia, jog dabartinė karta vengia ją prisiimti. Kadangi didžiausi Holokausto mastai vyko Lenkijoje, autoriaus teigimu visuomenė turi prisiminti šį istorinį įvykį, nesvarbu koks skausmingas ar nemalonus jis bebūtų. Janą Blonskį sudomino Č. Milošo poema, kadangi mene galima išvelgti autoriaus išreikštą lenkų požiūrį į Holokaustą. Kaip teigia J. Blonskis, sunkumai, kuriuos autorius pabrėžė poemoje leidžia suprasti, kodėl lenkams vis dar sunku susitaikyti su lenkų ir žydų santykių praeitimi¹³⁰. Česlovo Milošo kūrinio interpretacija yra asmeninė J. Blonskio nuomonė. Autorius teigia, jog poema „A Poor Christian Looks at the Ghetto“ parašyta spontaniškai, nesiekiant apibūdinti tam tikros temos¹³¹. Kaip išvelgia J. Blonskis, poemoje minimas „A Poor Christian“ (vargšas krikščionis) gali būti sulyginamas su „A Poor Pole“ (vargšu lenku), kuris susiduria su baime padėti nuskriaustajam. J. Blonskis, straipsnyje išreiškia lenkų bailumą bei abejingumą Holokausto metu. Knygose aprašomi lenkų ir žydų santykiai apibūdina terorą, kuris privedė prie moralinės visuomenės degradacijos, esant tokioms okupacijos sąlygoms¹³². Pasirodžius J. Blonskio straipsniui netruko apsireikšti kiti Lenkijos mokslininkai, kurie teigiamai sutiko autoriaus nuomonę, arba kaip tik priešinosi, jo išsakytoms mintims. J. Blonskio nuomonę stipriai sukritikavo Vladislovas Sila-Novickis, kuriam jo darbas pasirodė propagandinis. V. Sila-Novickio atsakomasis straipsnis buvo išspausdintas *Tygodnik Powszechny* 1987 m. vasario 22 d. Autorius aršiai bando paneigti J. Blonskio išsakytus teiginius. V. Sila-Novickis teigia, jog nagrinėjant lenkų ir žydų santykius negalima remtis literatūros kūriniais. Be to V. Sila-Novickis pabrėžia, jog kiekvienas turi teisę šnekėti už save ir savo vardu, o ne visos tautos vardu¹³³. Taip jis išreiškia pasipiktinimą, jog J. Blonskis savo straipsnyje bando šnekėti už visą lenkų tautą. Šiame straipsnyje susiduria dvi skirtingos nuomonės: V. Sila-Novickis didžiuojasi lenkų tauta ir jos pozicija okupacijos metu, o J. Blonskis kritikuoja lenkų tautos pasyvumą žydų atžvilgiu. Tačiau J. Blonskio straipsnis susilaukė ir teigiamų nuomonių. Maikalas Glovinskis analizuodamas J. Blonskio straipsnį po beveik 20 metų teigia, jog tai pirmoji publikacija, sukėlus diskusijas visuomenėje bei turinti svarbią reikšmę iki šiol¹³⁴. Autoriaus atkreipia dėmesį, jog J. Blonskis analizuodamas Č. Milošo poeziją stipriai pagrindžia savo išsakytą nuomonę bei atneša naujumo į Holokausto istoriografiją. Sukelta diskusija iškėlė naujų, dar nediskutuotų klausimų žydų ir lenkų santykių temoje.

¹³⁰ Blonski J., Poor poles look at the ghetto, *My brothers keeper. Recent Polish Debates on the Holocaust*, New York, 1990, p.36.

¹³¹ Ten pat, p.41.

¹³² Ten pat, p.39.

¹³³ Sila-Novicki V., Reply to Jan Blonski, *My brothers keeper. Recent Polish Debates on the Holocaust*, New York, 1990, p.61.

¹³⁴ Głowiński M., Esej Błońskiego po latach, *Zagłada Żydów. Studia i Materiały II*, Warszawa, 2006, p. 12.

Žydų ir lenkų santykius Antrojo pasaulinio karo metais apsunkino vokiečių ir sovietų okupacijos. Tik prasidėjus karui, Lenkijos teritorija buvo pasidalinta ir okupuota dviejų agresorių. Rytinėje Lenkijos dalyje, kuri buvo okupuota Sovietų Rusijos, įsivyravo komunistinis režimas. Tai turėjo lemiamą įtaką tolimesniems žydų ir lenkų santykiams. Žydai aktyviai palaikė komunistus bei įsitraukė į komunistinę veiklą. Todėl vokiečiams okupavus rytinę Lenkijos dalį, pirmosiomis dienomis prasidėjo aktyvus komunistų persekiojimas. Šį faktą patvirtina ir J. T. Grosas, tyrinėjęs Jedvabnės miestelio žudynes. Pirmiausia buvo persekiojami ir žudomi žydai, remiantis politiniais, vėliau visi kiti žydai, remiantis etniniais ir religiniais motyvais. Žydų įsitraukimą į komunistinę veiklą Havi Ben-Sasson įvardina kaip lemiamą priežastį dėl lenkų ir žydų santykių paaštrėjimo. Taip lenkai netiesiogiai kaltino žydus prisidėjus prie Lenkijos nelaimės bei vėliau ir juos pačius ištikusios tragedijos¹³⁵.

Natalija Aleksiun nagrinėjo lenkų ir žydų santykius Lenkijos istoriografijoje. Autorė aptaria istoriografijos raidą nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki šių dienų. Galima pastebėti, jog straipsnyje autorė netiesiogiai suskirsto istoriografiją į tris etapus: 1) nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki 1968 m., 2) nuo 1968 m. iki 8 dešimtmečio, 3) nuo 8 dešimtmečio iki XXI a. pradžios. Aptardama kiekvieną laikotarpį N. Aleksiun išskiria priežastis, lėmusias lenkų ir žydų santykių tyrimus, bei aprašo jos nuomone svarbiausius išleistus darbus. N. Aleksiun darbas parodė, jog žydų ir lenkų santykių tema buvo aktyviai tyrinėjama esant komunistų režimui, o dažniausiai tyrinėjant šią temą buvo remiamasi atsiminimais bei E. Ringelblumo archyvu.

Havis Ben-Sassonas domisi lenkų ir žydų santykiais vokiečių okupacijos metu. Kaip teigia pats autorius, šia tema buvo atlikta ganėtinai daug tyrimų, tačiau jie labiau koncentruoti ties lenkų požiūriu į žydus Antrojo pasaulinio karo metu. Istoriografijoje daugiausiai aptariama lenkų pagalba žydams. Tačiau kaip teigia H. Ben-Sassonas, istoriografijoje žydų požiūrio šiuo klausimu nebuvimas lėmė žydų bendruomenės įtarimų nukreipimą prieš lenkus Holokausto metu¹³⁶. Autorius nagrinėja lenkų ir žydų santykius iš kitos perspektyvos. Jis domisi žydų požiūriu į lenkus ir tai atskleidžia nagrinėdamas žydų pagrindinio spaudą Varšuvoje. Autorius nagrinėja tokius pagrindinės spaudos leidinius: „*Undzere Hofenung*“, „*Biuletyn Bundu*“, „*Jugnt Sztyme*“, „*Farnig Fraj*“, „*Jutrznia*“, „*Jugntruf*“, „*Der Glock*“. Kaip teigia pats autorius, analizuojant pagrindinę spaudą, kuri buvo leidžiama Varšuvos geto egzistavimo metais, pastebima mažai pozityvi žydų nuomonė apie Lenkiją ir pačius lenkus¹³⁷. Tačiau pati nuomonė ir suvokimas svyruoja per visą Antrąjį pasaulinį karą. Dideli pokyčiai pastebimi 1943–1944 m., kuomet išreiškiama stipriai neigiama pozicija lenkų atžvilgiu po prasidėjusių masinių žudynių gete.

¹³⁵ Ben-Sasson H., *Chcemy wierzyć w inną Polskę. Stosunki żydowsko-polskie w podziemnej prasie żydowskiej getta warszawskiego, Zagłada Żydów. Studia i Materiały I*, Warszawa, 2005, p. 97.

¹³⁶ Ten pat, p. 97.

¹³⁷ Ten pat, p. 111.

Žydų gelbėjimas buvo plačiai paplitęs reiškiny s Lenkijos visuomenėje. Tai įrodo ir jau minėtas Tautų Teisuolio titulas. Tačiau pagalba ne visuomet buvo suteikiama nuoširdžiai, nesitikint atlygio už tai. Janas Grabovskis domisi pagalba žydams už pinigus. Autorius tokį reiškinį pavadina „pagalbos industrija“. Straipsnyje J. Grabovskis išskiria asmenis, kurie yra verti gauti Jad Vašemo organizacijos skiriamą titulą. Pabrėžiama, jog gelbėjant žydus buvo įvairiausių istorijų: pagalba buvo suteikiama už pinigus ar kitus vertingus daiktus buvo tokių, kurie suteikė pagalbą už pinigus, bet jiems pasibaigus pagalba nebuvo nutraukta, dar kiti nuoširdžiai suteikė pagalbą be jokios materialinės naudos. Tačiau daugiausia dėmesio Janas Grabovskis skiria tiems asmenims, kurie už pagalbą mokėjo pinigus. Žydas, norėdamas išgyventi karą turėjo turėti daug pinigų ir draugų arijų pusėje¹³⁸. Remdamasis dienoraščiais, autorius įvardina tikslią kainą, kurią žydai mokėdavo siekdami išgyventi.

Lenkų ir žydų santykiai Holokausto metu yra aktyviai tyrinėti Lenkų istorikų. Vienas iš pagrindinių šaltinių tiriant šią temą tai atsiminimai ir dienoraščiai. 1987 m. pasirodžiusį J. Blonskio darbą Lenkijos Holokausto istoriografijoje galima laikyti atsvaros tašku. Po ilgų diskusijų ir nepritarimų ši tema tapo vis aktualesnė visuomenėje. Pastebima tendencija, jog vis daugiau istorikų imasi tyrinėti lenkų ir žydų santykius iš neigiamos perspektyvos. Daug dėmesio lenkų ir žydų santykių temai skiria Žydų Holokausto tyrimų centras, nuo 2003 m. aktyviai atliekantis tyrimus.

¹³⁸ Grabowski J., Ratowanie żydów za pieniądze: przemysł pomocy, *Zagłada Żydów. Studia i Materiały IV*, Warszawa, 2008, p.82.

4. GETŲ ISTORIJA HOLOKAUSTO TYRIMUOSE LIETUVOJE IR LENKIJOJE

4.1. *Getai Lietuvos istoriografijoje*

Iki Antrojo pasaulinio karo Vilnius buvo vienas svarbiausių Europos žydų kultūros ir švietimo centrų. Nacių ir sovietų karo išvakarėse Vilniuje gyveno 58 tūkst. žydų¹³⁹. Vilniaus getu domėjosi ir kiti mokslininkai. 1993m. spalio mėn. 11-16d. buvo surengta konferencija, skirta Vilniaus geto sunaikinimo 50-mečiui. Konferencijos metu daug mokslininkų, politikų ir istorijos dalyvių perskaitė pranešimus. Marija Rolnikaitė pristatė savo pranešimą „Paskutinės Vilniaus geto dienos“, kuriame autorė papasakojo savo išgyvenimus geto likvidavimo metu. M. Rolnikaitės pranešimo metu paminėti įvykiai vėliau buvo panaudoti A. Bubnio, kuris atliko tyrimus apie Vilniaus getą. Joshua Sobol pristatė pranešimą „Gyvenimo geismas Vilniaus gete“, kuriame apibūdina kultūrinę geto veiklą. Kiti konferencijos dalyviai pasisakė šiomis temomis: geto pasipriešinimas okupantams, žudynės IX forte, buvo aptartos ir kitos, su Holokaustu susijusios temos. Ši konferencija parodė Lietuvos ir užsienio mokslininkų susidomėjimą Vilniaus miesto žydų likimu bei tapo paskata imtis tolimesnių Holokausto tyrimų Lietuvoje.

Lietuvos getų tyrinėjimus galima priskirti A. Bubniui. Istorikas nagrinėja Vilniaus žydų likimą. A. Bubnys pabrėžia, kad Vilniaus žydai buvo apgyvendinti dviejuose getuose: Mažajame (Antokolskio ir Žydų gatvės, dalis Gaono ir Stiklių gatvių) bei Didžiajame (Ašmenos, Dysnos, Ligoninės, Mėsinų, Rūdininkų, M. Strašūno, Šiaulių gatvės, dalis vienos pusės Arklių, Karmelitų, Lydos ir pylimo gatvių)¹⁴⁰. Tačiau surengus įvairias akcijas, t.y. valymus Mažasis getas buvo uždarytas: didelė dalis gyventojų nužudyta, kiti pervesti į Didįjį getą. Nagrinėdamas geto administraciją, A. Bubnys atkūrė kasdieninį geto gyvenimą, darbo sąlygas fabrikuose, smulkiai išnagrinėjo algų dydžius bei mokamus mokesčius. A. Bubnys savo straipsnyje aptaria Vilniaus žydų žudynes, jų organizavimą bei įgyvendinimą. Kaip istorikas teigia, nacių okupacijos metu buvo nevengiama imtis provokacijų parodant, kad žydai iš pasalų šaudė į vokiečius. Tokios provokacijos priversdavo vokiečius imtis griežtesnių apribojimų prieš žydus. Pateikdamas išvadas A. Bubnys Vilniaus geto istoriją suskirsto į keletą laikotarpių: žydų diskriminavimas ir žudymas iki įsteigiant getą (1941 m. birželio 24 d.-1941 m. rugpjūtis), getų suformavimo ir masinių žudynių laikotarpis (1941 m. rugsėjis-lapkritis), stabilizacijos laikotarpis (1941 m. gruodis-1943 m. kovas), mažųjų getų, darbo stovyklų ir Vilniaus geto likvidavimo

¹³⁹ Bubnys A., Vilniaus žydų žudynės ir Vilniaus getas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.15.

¹⁴⁰ Ten pat, p.23.

laikotarpis (1943 m. balandis–rugsėjis), Vilniaus geto gyventojų kalinimas Estijos koncentracijos ir Vilniaus darbo stovyklose (1943 m. spalio-1944 m. rugsėjis)¹⁴¹.

Laikinoji Lietuvos sostinė, turėjo mažesnę žydų bendruomenę nei Vilnius. Neoficialiais Statistikos valdybos 1941 m. sausio 1 d. duomenimis Kaune gyveno 32 596 žydai¹⁴². Kauno getas buvo vienas iš ilgiausiai Lietuvoje veikusių getų, o čia gyvenusi žydų bendruomenė patyrė didelių nuostolių. Dauguma žydų buvo nužudyti IV, VI ir IX fortuose. Didžiausia gete įvykdyta „akcija“ – 1941 m. spalio 28–29 d., kurios metu buvo nužudyta apie 9200 žydų. Užsienio šalyse išleista daug darbų apie Kauno getą. Užsienio istorikų bei muziejininkų susidomėjimą Kauno geto istorija rodo ir tai, jog 1997–1998 m. Vašingtone Holokausto muziejuje buvo eksponuojama speciali paroda apie Kauno getą¹⁴³. Analizuodamas Kauno getą, A. Bubnys smulkiai aprašo žydų žudynes dar prieš įsteigiant getą, paminėdamas ir „Lietūkio“ garaže įvykusią tragediją. Kauno žydų žudynės ir Kauno getas buvo plačiai nagrinėjamas sovietinėje Holokausto istoriografijoje, tačiau neišskiriant žydų tragedijos, o pritaikant ją „tarybiniais piliečiams“. Visgi, sovietmečiu atlikti tyrimai turi šiek tiek objektyvumo. A. Bubnys nagrinėdamas laikinosios sostinės getą panaudojo dalį duomenų, kuriuos apie kalinimą VII forte aprašė M. Eglinis-Elinas „Mirties fortuose“. A. Bubnys didelę dėmesį skiria žudynėms iki Kauno geto įsteigimo bei geto gyvavimo laikotarpiu. Smulkiai aprašo Vilijampolės geto įkūrimą, renkama geto tarybą bei jos funkcijas, geto vidaus administraciją. Iš administracijos padalinių A. Bubnys išskiria darbo skyrių, kuris buvo atsakingas už žydų įdarbinimą įvairiose įmonėse. Įdarbindami kuo daugiau žydų taip apsaugodavo juos nuo gresiančių valymų gete. Pateikdamas išvadas A. Bubnys Kauno geto istoriją suskirstė į keletą etapų: 1) laikotarpis iki geto įsteigimo (1941 m. birželio 23 d.- rugpjūčio 15 d.); 2) masinių žudynių („akcijų“) gete laikotarpis (1941 m. rugpjūčio 15 d. – spalio); 3) stabilizacijos laikotarpis (1941 m. lapkritis – 1943 rugsėjis); 4) geto pertvarkymas į koncentracijos stovyklą (1943 m. spalio – 1944 m. liepos vidurys); 5) Kauno geto (koncentracijos stovyklos) likvidavimas ir Kauno žydų kalinimas Vokietijos koncentracijos stovyklose (1944 m. liepos vidurys – 1945 m. balandis)¹⁴⁴.

Getų administraciniuose padaliniuose svarbią vietą užėmė getų policija, kuri buvo sudaryta iš ten gyvenusių žydų: jaunuolių ir vyrų. Lietuvos Holokausto istoriografijoje getų policijos veikla labai mažai tyrinėta. A. Bubnys tyrinėdamas Vilniaus, Kauno ir Šiaulių getų struktūrą trumpai užsimena apie getų policijos veiklą. Jo nuomone, getų policija yra mažai domėtasi, kadangi mėginantys nagrinėti šią problematiką istorikai privalo rašyti ne tik apie žydų tautos patirtas kančias ir tragedijas; jie susiduria su neįprastomis kenčiančių, pažemintų aukų žmogiškumo išsaugojimo bei kolaboravimo su naciais

¹⁴¹ Bubnys A., Vilniaus žydų žudynės ir Vilniaus getas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.49.

¹⁴² Bubnys A., Kauno getas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.58.

¹⁴³ Ten pat, p.59.

¹⁴⁴ Ten pat, p.90.

problemomis¹⁴⁵. Pats A. Bubnys nagrinėjo Kauno ir Vilniaus getų žydų policiją. Kauno žydų geto policija buvo pavaldi Seniūnų tarybai. Nuo pat geto įsteigimo buvo sudaryta geto policija, kuri ilgainiui tapo didele organizacija, kurios pagrindinės funkcijos buvo prižiūrėti ir reguliuoti tvarką, registruoti gyventojus, kontroliuoti švarą bei rinkti gyventojus fiziniams darbams. Neretai siekdami išsaugoti savo gyvybę geto policininkai pereidavo į okupantų pusę: išduodavo gete esančias slėptuves ar net šnipinėdavo kitus gyventojus. Kaip A. Bubnys nurodo, santykiai tarp geto policijos ir gyventojų neretai būdavo įtempti ir priešiški. Dažnai žydų policininkai naudodavosi savo tarnybine padėtimi (pavyzdžiui, reikalaudavo, kad grįžtantys iš miesto žydai duotų jiems maisto produktų, kratų metu konfiskuodavo ir pasisavindavo įvairias geto gyventojų vertybes), mušdavo savo tautiečius¹⁴⁶. Vilniaus gete žydų policija buvo pavaldi žydų tarybai, o nuo 1942 m. liepos mėn. geto vadovui. Vilniaus geto žydų policija atliko tokias pat funkcijas kaip ir Kauno geto policija. Ji palaikė viešąją tvarką gete, kovojo su nusikalstamumu, darbo prievolės sabotuotojais, mobilizuodavo geto kalinius įvairiems darbams, kartais suimdavo sušaudyti pasmerktus žmones ir perduodavo juos naciams¹⁴⁷. Pateikdamas išvadas A. Bubnys pabrėžia, jog Lietuvos getuose buvo sukurta unikali teisinė sistema: svarbiausia jos sudedamoji dalis buvo žydų policija, svarbias funkcijas vykdė geto teismai, prokuratūra ir kalėjimas¹⁴⁸.

Šiaulių miestas turėjo keletą kartų mažesnę žydų bendruomenę nei Vilnius ir Kaunas. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Šiauliuose gyveno 6500–8000 žydų¹⁴⁹. Apie Šiaulių getą yra žinoma nedaug, jo istoriją yra tyrinėjęs A. Bubnys. Nagrinėdamas geto įkūrimą A. Bubnys užsimena apie žydų žudynes, vykusias iki geto įsteigimo. Žudynės buvo organizuojamos aplinkiniuose rajonuose. Daug dėmesio istorikas skiria geto įsteigimui, žydų nuosavybės klausimui, trumpai užsimena apie geto administraciją ir policiją. A. Bubnys Šiaulių geto istoriją suskirsto į keturis laikotarpius: pirmasis laikotarpis – 1941 m. rugsėjo – lapkričio mėn. (tuo metu buvo sukurta getų administracija ir tuo pat metu buvo vykdomos masinės žydų žudymo akcijos); antrasis laikotarpis – 1941 m. pabaiga – 1943 m. vasara (šis laikotarpis pasižymėjo stabilumu ir ramybe); trečiasis laikotarpis – 1943 m. rugsėjo mėn. – 1944 m. liepos vidurys (getą iš civilinės vokiečių valdžios perėmė SS, jis tapo koncentracijos stovykla); ketvirtasis laikotarpis – 1944 liepos antroji pusė (tada Šiaulių getas buvo likviduotas o jo gyventojai išvežti į Vokietijos koncentracijos stovyklas)¹⁵⁰.

Nacių okupacijos laikotarpiu, Lietuvoje buvo įsteigti trys didieji getai (Vilniaus, Kauno ir Šiaulių), kurių gyventojai buvo skaičiuojami tūkstančiais. Tuo tarpu mažesniuose Lietuvos miestuose

¹⁴⁵ Bubnys A., Kauno ir Vilniaus getų žydų policija, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.98.

¹⁴⁶ Ten pat, p.106.

¹⁴⁷ Ten pat, p.111.

¹⁴⁸ Ten pat, p.117.

¹⁴⁹ Bubnys A., Šiaulių getas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.123.

¹⁵⁰ Ten pat, p.130.

buvo įkurti getai ir laikinosios izoliavimo stovyklos. Juose dažniausiai gyveno iki tūkstančio žmonių. Nagrinėdamas Lietuvos mažuosius getus, A. Bubnys pabrėžia, kad mažieji getai skyrėsi nuo trijų didžiųjų getų. Didieji getai turėjo žydišką administraciją, geto policiją, teismus, įvairius administracinius padalinius, o mažuosiuose getuose (išskyrus Švenčionių getą) vidaus administracijos padalinių nebuvo¹⁵¹. Autorius savo nagrinėjamoje temoje teigia, kad iš esmės beveik visose Lietuvos apskrityse buvo įsteigti getai arba laikinosios žydų izoliavimo stovyklos¹⁵². Iki tol, mažieji getai ir laikinosios stovyklos Lietuvos Holokausto istoriografijoje buvo menkai tyrinėtos. Dėl mažųjų getų gausos, autorius pasirenka aptarti po keletą getų iš visų Lietuvos regionų (Žemaitijoje – Telšių, Skuodo, Aukštaitijoje – Joniškio, Žagarės, Utenos, Švenčionių ir Švenčionėlių, Biržų, Suvalkijoje – Raseinių, Jurbarko, Kėdainių, Vilkaviškio, Dzūkijoje – Lazdijų, Butrimonių getus). Pateikdamas išvadas, A. Bubnys pabrėžia, kad dauguma mažųjų getų ir stovyklų gyvavo vos kelias savaites¹⁵³. O žydai buvo masiškai sušaudyti netoliese getų esančiose teritorijose.

Lietuvos Holokausto istoriografijoje getus tyrinėjo A. Bubnys. Autorius nagrinėjo didžiuosius Lietuvos getus (Vilniaus, Kauno ir Šiaulių) ir dalį provincijos getų, tiriant getų istoriją, daug informacijos suteikė archyvinė medžiaga bei amžininkų dienoraščiai ir prisiminimai. A. Bubnys nagrinėja Lietuvos getų įkūrimą, administracinę struktūrą ir likvidavimą, Kauno ir Vilniaus geto tema istorikas atliko išsamius tyrimus. Kiek mažiau aptartas Šiaulių getas. Kaip pats autorius pabrėžia, archyvinė medžiaga, kuria remiantis buvo atliekami tyrimai, yra vokiečių ir jidiš kalba. Todėl tai gali būti viena iš priežasčių, kodėl Lietuvos istorikai vis dar vangiai imasi tyrinėti šią Holokausto temą. Išanalizavus A. Bubnio tyrimus didžiųjų ir mažųjų getų temomis, galima padaryti išvadą, jog žydai, patekę į vieną iš didžiųjų getų turėjo didesnę šansą išgyventi, nei mažajame. Didžiuosiuose getuose buvo įsteigtos Žydų tarybos, kurios bendraudamos su okupacine valdžia įvairiais būdais stengėsi išsaugoti kuo daugiau žydų.

4.2. Getai Lenkijos istoriografijoje

Lenkijoje getų istoriniai tyrinėjimai prasidėjo jau po Antrojo pasaulinio karo. Getų tema buvo plačiai paplitusi komunistų valdomoje Lenkijoje. Tam įtakos turėjo archyvinė medžiaga, sukaup

¹⁵¹ Bubnys A., Lietuvos žydų mažieji getai ir laikinosios izoliavimo stovyklos, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.135.

¹⁵² Ten pat, p.136.

¹⁵³ Ten pat, p.159.

Antrojo pasaulinio karo metais. Daug tokios medžiagos sukaupė „Oneg Shabbat“ grupė, kuri karo metu veikė Varšuvos gete. Ši grupelė siekė surinkti kuo daugiau dokumentų ir įrodymų apie vokiečių nusikaltimus žmogiškumui. Archyvo kaupimas prasidėjo Emanuelio Ringelblumo iniciatyva. Jis subūrė įvairių sričių mokslininkus, kurie stengėsi surinkti ir susisteminti informaciją apie žydų padėtį karo metu. Varšuvos gete buvo renkami įvairiausi dokumentai, dienoraščiai, nuotraukos, užrašai, atsiminimai ir kita medžiaga. Sukauptas archyvas buvo pavadintas jo įkūrėjo Emanuelio Ringelblumo garbei. Pačiam E. Ringelblumui išgyventi karo nepavyko. Prieš prasidedant Varšuvos geto sukilimui archyvas buvo paslėptas, o pasibaigus karui, atrasta apie 2/3 paslėpto archyvo medžiagos. Po karo Ringelblumo archyvu buvo pavesta rūpintis žydų istorijos institutui. Iki pat šių dienų Ringelblumo archyvas turi ypatingą svarbą, atliekant tyrimus Varšuvos geto tema. Reikia pabrėžti, kad archyvo medžiaga buvo aktyviai naudojama tyrinėjant getus komunistų laikotarpiu, taip pat vėliau ir Lenkijos respublikoje. Ringelblumo archyvo tyrinėjimui daug dėmesio skiria Rūta Sakovska. Istorikė nagrinėja Varšuvos geto socialinį gyvenimą. Po 1942m. Vanzė konferencijos buvo galutinai nuspręsta kaip paspartinti fizinį žydų naikinimą. Lenkijos teritorijoje buvo pradėtos steigti mirties stovyklos su dujų kameromis ir krematoriumais. Rūta Sakovska atkreipia dėmesį į tai, kaip Varšuvos geto gyventojai priėmė ir dalinosi naujienomis apie žydų tautybės asmenų žudynes. Pirmosios žinios apie žydų žudynes pasirodė jau 1941 m. spalį, apie Kulmhofo stovyklą – 1942 m. vasarį, Belžeco – balandį, Sobiboro ir Treblinkos II padalinį – tų pačių metų birželį¹⁵⁴. Geto gyventojams buvo sunku priimti faktą apie žydų naikinimą. Žydai rašė atsiminimus ir dienoraščius, taip siekdami užfiksuoti viską, kas vyko gete. R. Sakovskos atliktame tyrime pastebima, kad prasidėjusios masinės žydų žudynės turėjo įtakos „Oneg Shabbat“ grupelės susikūrimui. Be to, dokumentuoti įrodymus, atsiminimus bei dienoraščius pradėjo ne tik grupelės aktyvistai, bet ir paprasti geto gyventojai. Įvairūs straipsniai, parengti remiantis gete vykstančiais įvykiais, buvo spausdinami pagrindinėje Varšuvos geto spaudoje. Straipsnyje autorė atskleidžia, kad pradėjus vykdyti „akcijas“ gete, prasidėjo pagrindinių organizacijų kūrimas. Žydų kovos organizacija (Żydowska Organizacja Bojowa) susikūrė 1942 m. gruodį, po pirmosios likvidacijos, vykusios nuo liepos 22 d. iki rugsėjo 21 d., kurios metu išvežta apie 300 tūkst. žmonių¹⁵⁵. Kitas svarbus Rūtos Sakovskos darbas nagrinėja jau prieš tai minėtą temą – Ringelblumo archyvą. Tai yra antroji istorikės atlikto tiriamojo darbo dalis nagrinėjant laikotarpį nuo 1941 m. pab. iki 1942 m. liepos. Didelį dėmesį istorikė skiria Varšuvos geto gyventojų sampratai ir žinioms apie Kulmhofo koncentracijos stovyklą. Naujienos apie žydų žudynes Kulmhofo koncentracijos stovykloje dažnai

¹⁵⁴ Sakowska R., Archywm Ringelbluma – ogniwe konspiracji Warszawskiego getta. Część III, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Warszawa, 1990, Nr.3-4, p. 153.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 159.

pasirodydavo Varšuvos geto spaudoje, kartais net iš tų žmonių, kurie nebuvo tiesioginiai liudytojai šioje egzekucijoje¹⁵⁶. Todėl galima teigti, jog pagrindinėje Varšuvos geto spaudoje vyravo ne tik objektyvios naujienos.

Lenkijos istoriografijoje galima pastebėti, jog aktyviai tyrinėtas Varšuvos getas, kuris buvo didžiausias getas Lenkijoje. Augustas Grabskis nagrinėja lenkų indėlį į Varšuvos geto sukilimą. Autorių domina ar lenkai įsitraukė į pagrindinę veiklą ir padėjo sukilimo metu. Didelį dėmesį A. Grabskis teikia žydų karinei sąjungai (Żydowski Związek Wojskowy), kuri susikūrė 1939 m. pabaigoje. Tai buvo pagrindinė pasipriešinimo organizacija veikusi Varšuvos gete bei kovojusi sukilimo metu. Autorius domisi Henriko Ivanskio prisidėjimu prie žydų karinės sąjungos dalyvaujant sukilime. A. Grabskis nagrinėja ir kito vado Janušo Ketlingo veiklą, kuris priklausė lenkų liaudies Nepriklausomybės akcijos organizacijai (Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa), kuri teikė pagalbą žydų karinei sąjungai. Išnagrinėjęs šaltinius autorius nė neabejoja, kad žydų karinė sąjunga prisidėjo prie Varšuvos geto sukilimo¹⁵⁷.

Danas Michmanas tyrinėdamas Varšuvos getą domisi Judenrato susidarymo aplinkybėmis. Judenratas buvo žydų taryba, veikusi Antrojo pasaulinio metais getuose, kuri buvo sudaryta iš žydų vokiečių paliepiu. Kaip pats autorius teigia, yra giliai paplitęs įsitikinimas, kad Judenratas laikomas institucija, kolaboravusia su okupantais, arba, egzistuoja kitas požiūris, kad Holokausto metu R. Hilbergo sukurtoje „žudymo mašinoje“, Judenratas buvo paskutinė nuoroda¹⁵⁸. Autorius aptaria Judenrato institucijos genezę, anti-žydiškos politikos pradžią Vokietijoje bei pasiruošimą invazijai į Lenkiją. Iki 1939 m. rugsėjo 21 d. Judenratas jau buvo įkurtas Kempne, Katovicėje, Piotrikove, Lodzėje, Krokuvoje, Čestohovoje, Konopiske, Makovo Mazowieckie, Grudziondze, Sosnovce, Račiaže, Pšasnyče, Cechanuve, Bendzine ir daugelyje kitų miestelių, kur buvo žydų¹⁵⁹. Taip pat Danas Michmanas skiria dėmesį Varšuvos žydų tarybos įkūrimui bei jo svarbai geto egzistavimo metu.

Lodzės getas buvo antras didžiausias getas Lenkijoje. Šio geto žydų likimas plačiai aptartas Lenkijos Holokausto istoriografijoje. Lodzės getą tyrinėja Maikalas Čečinskis, kuris kaip ir kiti Nepriklausomos Lenkijos istorikai, domisi pasipriešinimo judėjimu gete. Autorius gilinasi į kairiųjų sąjungos (Lewicy Związkowej), kuri veikė Lodzės gete, veiklą bei struktūrą. Kairiųjų sąjunga, kaip

¹⁵⁶ Sakowska R., Archiwum Ringelbluma – ogniowem konspiracji Warszawskiego getta. Część II informacje o ośrodkach zagłady Chełmno nad Nerem. „Demoniczny podatek“, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Warszawa, 1990, Nr.3-4, p.81.

¹⁵⁷ Grabski A., Czy Polacy walczyli w powstaniu w getcie? Rzecz o polskich sojusznikach żydowskiego związku wojskowego, *Kwartalnik Historii Żydów*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa, 2007, Nr. 4(224), p.434.

¹⁵⁸ Michman D., O okolicznościach ustanowienia Warszawskiego Judenratu. Nowy punkt widzenia, *Kwartalnik Historii Żydów*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa, 2007, Nr. 1(221), p. 33.

¹⁵⁹ Michman D., O okolicznościach ustanowienia Warszawskiego Judenratu. Nowy punkt widzenia, *Kwartalnik Historii Żydów*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa, 2007, Nr. 1(221), p. 37.

pogrindinė organizacija buvo įkurta 1941 m. rugpjūtį¹⁶⁰. Nagrinėdamas kairiųjų sąjungos veiklą autorius aptaria Lodzės geto istoriją bei užsimena apie vykdytas „akcijas“.

Getų tema Lenkijos istoriografijoje plačiai tyrinėta. Daugiausiai tyrimų šia tema atliko žydų istorijos institutas, turintis Emanuelio Ringelblumo archyvą. Didelio istorikų susidomėjimo susilaukė Varšuvos getas, kuris Antrojo pasaulinio karo metais buvo didžiausias Lenkijoje. Viena aktyviausiai tyrinėtų temų – pogrindinių organizacijų susikūrimas ir veikla Antrojo pasaulinio karo metais.

¹⁶⁰ Chęchiński M. M., Moja relacja na temat działalności podziemnego ruchu oporu – Lewicy Związkowej w Łódzkim getcie, *Kwartalnik Historii Żydów*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa, 2007, Nr. 1(221), p. 94.

IŠVADOS

1. Lietuvoje ir Lenkijoje susiklostė skirtinga politinė situacija, kuri turėjo lemiamą įtaką Holokausto tyrimams. Po Antrojo pasaulinio karo Lietuva tapo Sovietų Sąjungos dalimi, o Lenkija tapo komunistų valdoma valstybe. Lietuvoje specialūs žydų genocido tyrimai nebuvo atliekami. Istoriografijoje buvo tyrinėjami nacių padaryti nusikaltimai prieš lietuvių tautą. Atliekant šiuos tyrimus nebuvo atskirta žydų tragedija, o žuvusieji įvardinti kaip „tarybiniai piliečiai“. Sovietinė Holokausto istoriografija Lietuvoje siekė skleisti propagandą, o ne informuoti visuomenę apie Antrojo pasaulinio karo metais įvykusią tragediją. Lenkijoje situacija buvo kitokia. Susiklosčiusi švelnesnė politinė sistema tik dalinai varžė tyrimus. Dalis dokumentų buvo uždrausta, tačiau tai nesutrukdė atlikti tyrimų. Komunistų valdymo laikotarpiu tyrimai dažniausiai buvo atliekami remiantis dienoraščiais bei atsiminimais. Dėl to galima teigti, jog laikotarpyje 1944–1989 m. atlikti tyrimai nebuvo visiškai objektyvūs, tačiau suteikė esminės informacijos apie žydų tragediją Lenkijoje.
2. Lietuvai ir Lenkijai tapus demokratinėmis respublikomis, žydų genocido tyrimams pradėtas skirti didesnis dėmesys. Abiejose valstybėse pradėti steigti tyrimų centrai, plačiau nagrinėję Holokaustą. Lyginant Lietuvos ir Lenkijos tyrimų centrų raidą pastebima, kad Lenkijoje tyrimų būtinumas suvoktas ankščiau nei Lietuvoje. Šiai aplinkybei įtakos turėjo skirtingos istorinės sąlygos. Kuomet Lietuvoje Holokausto tyrimai buvo tik beprasidedantys, Lenkijoje jie jau buvo gerokai pažengę. Dar viena priežastis, lėmusi tyrimų centrų skirtingą raidą buvo tai, kad komunistų valdymo laikotarpiu Lenkijoje Holokausto tyrimai vyko, o Lietuvoje ši tema nebuvo analizuojama. Todėl atgavus Nepriklausomybę, nebuvo specialistų, besidominčių žydų genocidu. Laikotarpyje nuo 1989 m. iki 2010 m. Lietuvoje ir Lenkijoje buvo įsteigti tyrimų centrai, kurie tyrinėjo Holokausto istoriją. Per šį laikotarpį institucijos nuveikė didelį darbą nagrinėdamos žydų genocido temą, išleido daugybę publikacijų bei pravedė edukacinių užsiėmimų, kurių metu visuomenė buvo supažindinta su Holokaustu.
3. Lietuvoje ir Lenkijoje kolaboravimo temos tyrinėjimai prasidėjo skirtingu metu. Lietuvoje pradėjus Holokausto tyrimus, pradėta domėtis lietuvių kolaboravimu su vokiečių okupacine valdžia. Šios temos tyrinėjimus paskatino vis dažniau iš užsienio valstybių pasigirstantys kaltinimai, kad šią temą vengiama tyrinėti. Peržvelgus Holokausto istoriografiją Lietuvoje, pastebima, jog istorikai šia tema yra parašę nemažai darbų. Nagrinėtas TDA batalionų bei vietinių gyventojų įtraukimas bei išitraukimas į žydų žudynes. Lenkijos Holokausto

istoriografijoje pastebima, kad kolaboravimo tema plačiau pradėta nagrinėti tik naujojo tūkstantmečio pradžioje po J. T. Grosso sukeltos diskusijos. Į diskusiją buvo įsitraukusi didelė dalis visuomenės ir tai tapo paskata pradėti išsamius tyrimus kolaboravimo tema. Po J. T. Grosso sukeltos diskusijos pastebimi pasikeitimai visoje Lenkijos Holokausto istoriografijoje. Pradėtos nagrinėti temos, kurių atliktų tyrimų rezultatai ne visuomet yra palankiai priimami Lenkijos visuomenėje.

4. Santykiai su žydų tautine mažuma – tai viena iš temų, kuri labai plačiai nagrinėta Lenkijos istoriografijoje. Vyraujant komunistiniam režimui, tai buvo viena pagrindinių nagrinėjamų temų. Nuo 2003 m. įkūrus žydų Holokausto tyrimų centrą galima teigti, jog padaugėjo lenkų ir žydų santykių tyrimų iš neigiamos perspektyvos. Pradedamos nagrinėti įvairesnės ir iki tol nediskutuotos temos. Tam įtakos galimai turėjo J. T. Grosso sukurta diskusija, kuri privertė visuomenę peržiūrėti žydų ir lenkų santykius istorijos eigoje. Lietuvoje pastebima kitokia tendencija pasirenkant temas. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, šalis buvo kaltinama dalyvavusi žydų genocide. Todėl istoriografijoje, nagrinėjant lietuvių ir žydų santykius, pastebima, jog bandoma sušvelninti situaciją siekiant parodyti, kad ne visi lietuviai dalyvavo žudynėse, bet buvo ir tokių kurie rizikuodami gelbėjo žydus. Dėl šios priežasties žydų gelbėjimas yra iki šiol aktyviai nagrinėjama tema. Susidomėjimas žydų ir lietuvių santykiais Holokausto metu pastebimas apie 1997 m., kuomet Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus pradėjo plačius tyrimus gelbėjimo tema.
5. Vokiečių okupacijos metu Lietuvoje ir Lenkijoje buvo įkurti getai. Getų tyrinėjimai istoriografijoje tai viena aktyviausiai nagrinėtų temų apie Holokaustą. Lenkijoje getų tyrinėjimai prasidėjo valdant komunistams. Tam įtakos turėjo žydų kilmės asmenų surinkti archyvai. Vienas žymiausių – Emanuelio Ringelblumo archyvas. Lietuvoje ir Lenkijoje atlikti getų tyrimai skiriasi. Lietuvoje buvo gilintasi į getų struktūrą, socialinį gyvenimą bei žudynes. Lenkijoje atlikti išsamesni tyrimai, kurie apima ne tik geto struktūrą, bet ir socialinį bei kultūrinį gyvenimą, pateikia žydų nuotaikas karo metu. Šių tyrimų įvairiapusiškumą lemia išlikusi gausi medžiaga. Lietuvoje situacija kiek kitokia. A. Bubnys, nagrinėdamas Lietuvos getus, naudoja vokiečių okupacinės valdžios dokumentais bei žydų atsiminimais. Lietuva neturi tokio masto archyvų kaip Lenkija, todėl tai dalinai apriboja Holokausto tyrimus. Be to Lietuvoje nėra tiek daug specialistų besidominčių Holokausto tema. Todėl Lenkijoje atlikti getų tyrimai yra išsamesni ir labiau nagrinėti nei Lietuvoje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aleksion N., Polish Historiography of the Holocaust, *German History Vol.22 No.3*, Oxford, 2004, p. 406–432.
2. Aleksion N., Historiografia na temat Zagłady I stosunków polsko – żydowskich w okresie drugiej wojny światowej, *Zagłada żydów. Studia i materiały*, Nr. 1, Warszawa, 2005, p. 35-51.
3. Ambrosewicz – Jacobs J., The development of Holocaust Education in Post – Communist Poland, *Making Holocaust memory (Polin Vol.20)*, 2008, p. 272–317.
4. Ben-Sasson H., Chcemy wierzyć w inną Polskę. Stosunki żydowsko-polskie w podziemnej prasie żydowskiej getta warszawskiego, *Zagłada Żydów. Studia i Materiały I*, Warszawa, 2005, p. 96–113.
5. Blonski J., Poor poles look at the ghetto, *My brothers keeper. Recent Polish Debates on the Holocaust*, New York, 1990, p. 34–53.
6. Brandišauskas. V., Mažeikių apskrities žydų likimas Antrojo pasaulinio karo metais, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p. 194-222.
7. Brandišauskas. V., Holokaustas Kėdainių apskrityje, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p. 223-236.
8. Brandišauskas V., Holokaustas Lietuvoje: istoriografinė situacija ir pagrindinės problemos, *Lietuvos Katalikų mokslo akademijos metraštis*, T.14, Vilnius, 1999.
9. Bubnys A., Nepriklausomos Lietuvos Holokausto istoriografijos ir švietimo programų pokyčiai, <http://www.genocid.lt/centras/lt/891/a/>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 20.
10. Bubnys A., Vilniaus žydų žudynės ir Vilniaus getas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.15-55.
11. Bubnys A., Kauno getas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.58-96.
12. Bubnys A., Kauno ir Vilniaus getų žydų policija, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p. 98-121.
13. Bubnys A., Šiaulių getas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p. 123-132.
14. Bubnys A., Lietuvos žydų mažieji getai ir laikinosios izoliavimo stovyklos, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p. 135-164.
15. Bubnys. A., Žydų žudynės Kauno apskrityje 1941 m., *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.166-192.
16. Bubnys A., Lietuvių saugumo policija ir Holokaustas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p. 359-380.

17. Bubnys. A., Lietuvos policijos 1(13) - asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m., *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p. 381-406.
18. Bubnys A., Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p.407-423.
19. Bubnys A., Lietuvos kunigai žydų gelbėtojai, *Lietuvos Katalikų mokslo akademijos metraštis*, T.27, Vilnius, 2005, p. 527–538.
20. Bulavas J., *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969.
21. Chęciński M. M., Moja relacja na temat dyktando podziemnego ruchu oporu – Lewicy Związkowej w Łódzkim getcie, *Kwartalnik Historii Żydów*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa, 2007, Nr. 1(221), p.94–101.
22. Chodakiewicz M. J., Research before conclusion. The problems of Shock Therapy in Jedwabne, <http://glaukopis.pl/pdf/czytelnia/ResearchBeforeConclusion.pdf> , prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 26.
23. Eglinis-Elinas M., *Mirties fortuose*, Vilnius, 1966.
24. Eidintas A., *Žydai, Holokaustas ir dabartinė Lietuva*, Vilnius, 2001.
25. Eidintas A., *Žydai, lietuviai ir holokaustas*, Vilnius, 2002.
26. Elinas A., Gelpernas D., *Kauno getas ir jo kovotojai*, Vilnius, 1969.
27. Gawron E., The development of Jewish Studies in Polish Universities, *Poland: a Jewish matter*, Warszawa, 2010.
28. Gyvybę ir duoną nešančios rankos, sąs. 1, Vilnius, 1997.
29. Głowiński M., Eсей Блоского по latach, *Zagłada Żydów. Studia i Materiały II*, Warszawa, 2006, p. 12–20.
30. Grabowski J., Ratowanie żydów za pieniądze: przemysł pomocy, *Zagłada Żydów. Studia i Materiały IV*, Warszawa, 2008, p. 81–109.
31. Grabski A., Czy Polacy walczyli w powstaniu w getcie? Rzecz o polskich sojusznikach żydowskiego związku wojskowego, *Kwartalnik Historii Żydów*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa, 2007, 4(224), p.422–434.
32. Gross J. T., *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny, 2000.
33. Holokaustas Lietuvoje. Moderniosios istorijos, švietimo ir teisingumo aspektai, http://www.komisija.lt/lt/print_news.php?id=1176482016, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 05 09.
34. Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944), Vilnius, 2001.
35. Jegelevičius S., Holokaustas Lietuvoje: skaičių pinklėse, *Lietuvos istorijos studijos*, 05, 1997.

36. Kałuża W., Zdjęcia z „ekshumacji“, czyli manipulacji IPN-u ciąg dalszy. Dziwnie rosnąca liczba ofiar i mierne dowody IPN-u na jej potwierdzenie, http://www.naszawitryna.pl/jedwabne_842.html, peržiūra per internetą, žiūrėta 2014 04 26.
37. Kondratas Z., *IX Fortas*, Vilnius, 1961.
38. Levinsonas J., *Šoa (holokaustas) Lietuvoje*, Vilnius, 2001.
39. Lietuvos žydų genocido aukų atminimo diena, www.komisija.lt, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 27.
40. Maslauskienė N., Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pab. – 1940 rugsėjo mėn., <http://www.genocid.lt/Leidyba/6/nijole6.htm> prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 23.
41. Mazur Z., *Jedwabne: The Public Debate in Poland, Varieties of Antisemitism-History, Ideology, Discourse*, Cranbury, 2010.
42. Michlic J., The Polish Debate about the Jedwabne Massacre, <http://sicsa.huji.ac.il/21michlic.pdf>, peržiūra per internetą, žiūrėta 2014 03 27.
43. Michman D., O okolicznościach ustanowienia Warszawskiego Judenratu. Nowy punkt widzenia, *Kwartalnik Historii Żydów*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa, 2007, Nr. 1(221), p. 33–41.
44. Pesak K., Jedwabne before the court. Poland's Justice and Jedwabne Massacre—Investigations and Court Proceedings, 1947–1974, *East European Politics and Societies*, Volume 25, Number 3, August 2011, p. 410–432.
45. Pieczorski A., Powstanie w Sobiborze, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Warszawa, 1952, Nr.1-2.
46. Sakaitė V., Žydų gelbėjimas, *Holokaustas Lietuvoje 1941 – 1944*, Vilnius, 2011, p. 539-561.
47. Sakowska R., Archywum Ringelbluma – ogniwnem konspiracji Warszawskiego getta. Część III, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Warszawa, 1990, Nr.3-4, p. 153-160.
48. Sakowska R., Archywum Ringelbluma – ogniwnem konspiracji Warszawskiego getta. Część II informacje o ośrodkach zagłady Chełmno nad nerem. „Demoniczny podatek“, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Warszawa, 1990, Nr.3-4, p. 79-95.
49. Sužiedėlis S., Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir holokaustas kaip istorinių tyrimų objektas, *Lietuvos Katalikų mokslo akademijos metraštis*, T.14, Vilnius, 1999.
50. Sila-Novicki V., Reply to Jan Blonski, *My brother's keeper. Recent Polish Debates on the Holocaust*, New York, 1990, p. 59–69.
51. Truska L., Lietuvių ir žydų santykių krizė (1940 m. birželis – 1941 m. birželis), *Holokausto prielaidos antisemitizmas Lietuvoje*, Vilnius, 2004, p. 69–99.

52. Wolentarska-Ochman E., Collective Remembrance in Jedwabne: Unsettled Memory of World War II in Postcommunist Poland, *History and Memory*, Volume 18, Number 1, Spring/Summer, 2006, p. 152–178.

SANTRAUKA

Holokausto tyrinėjimai posovietinėje Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje

Antrojo pasaulinio karo metu daugelį Europos šalių palietė nacių vykdyta žydų naikavimo politika. Didžiausi genocido mastai vyko Lenkijoje, kuri XX amžiaus pradžioje turėjo didžiausia žydų diaspora. Lietuvoje nacių okupacija prasidėjo beveik dviem metais vėliau nei Lenkijoje. Lietuvoje nužudyta apie 90 procentų žydų bendruomenės, Lenkijoje – apie 86 procentus.

Pokario metais susiklosčiusi situacija apribojo Holokausto tyrimų galimybes. Pasibaigus karui, Lietuva tapo Sovietų Sąjungos dalimi. Čia Holokausto tyrimai nevyko ir apie žydų tragediją buvo vengiama kalbėti. Vietinė valdžia, pasinaudojusi Holokausto tragedija, skelbė apie „tarybinius piliečius“, kurie buvo nužudyti vokiečių okupacijos metu. Buvo vengiama pabrėžti, kad vokiečiai vykdė ne visų tautų genocidą, o būtent žydų genocidą. Lenkijoje susiklostė kitokia situacija. Po karo šalis tapo komunistine valstybe. Tai iš dalies apribojo tyrimų galimybes, tačiau per visą komunistų valdymo laikotarpį Holokausto tyrimai vyko. Žydų istorijos institutas buvo pagrindinė institucija atlikusi tyrimus komunistų valdymo laikotarpiu. Viena labiausiai tyrinėtų temų – lenkų ir žydų santykiai Holokausto metu.

Platus Holokausto tyrinėjimai prasidėjo po Sovietų Sąjungos griuvimo. Lietuvai ir Lenkijai tapus demokratinėmis respublikomis iškilo Holokausto tyrimų būtinumas. Išsamesnių tyrimų užuomazgos Lenkijoje aptinkamos dar vyraujant komunistiniam režimui. Lietuvoje susidomėjimas Holokaustu prasidėjo beveik dešimtmečiu vėliau nei Lenkijoje. Tam įtakos turėjo tai, kad atgavus Nepriklausomybę pirmiausia buvo pradėti tyrimai siekiant ištirti sovietų nusikaltimus prieš lietuvių tautą, o žydų tema buvo atidėta vėlesniam laikui. Per beveik dvidešimt Nepriklausomybės metų Lietuvoje ir Lenkijoje buvo atlikta nemažai tyrimų Holokausto tema. Pradėtos tyrinėti iki tol kritiškai vertintos temos, kurios turi svarbią reikšmę Lietuvos ir Lenkijos istorijoje. Lietuvoje ir Lenkijoje pradėti steigti tyrimų centrai, kurie aktyviai atlieka tyrimus Holokausto tema. Visgi didesnis susidomėjimas Holokaustu pastebimas Lenkijoje, kuri Antrojo pasaulinio karo metais buvo žydų genocido centru.

SUMMARY

Holocaust research in post-soviet historiography of Lithuania and Poland

During the Second World War Nazi did Jewish genocide, which had affected many European countries. Mostly, the genocide effected Poland, which had a largest Jewish Diaspora in the world. The Nazi occupation in Lithuania had started almost two years later than in Poland. Around 90 percent of Jewish community had been killed in Lithuania. In Poland – approximately 86 percent.

After the war, opportunities to make Holocaust research were limited. Immediately after the Second World War Lithuania became a part of Soviet Union. The Holocaust and the Jewish tragedy were ignored by the government. They used Jewish tragedy for they own purposes – to spread propaganda. In the literature they used a concept of Soviet citizens, who were killed by Nazi. The situation in Poland was different. Poland became a country which was ruled by communists. Political situation had limited opportunities to make deep research of the Holocaust. In spite of it, the research of Jewish genocide had existed in Poland. Jewish Historical Institute became the main institution, which did Holocaust research during the rule of communists. One of the most popular topic was Jewish – Polish relations in the period of Holocaust.

More intensive Holocaust research had started after the collapse of Soviet Union. Lithuania and Poland became independent democratic republics. It influenced the necessity of Holocaust research. In Poland intensive Holocaust researches had already begun in the end of communist rule. In Lithuania situation was different. The interest of doing Holocaust research came approximately 10 years later than in Poland. Scholars had more interest in Soviet crimes against Lithuanians than in Holocaust. During the 20 years of independence many researches of Holocaust had been done in Poland and Lithuania. Critically evaluated topics became more popular in the society. New institutions had been established in Poland and Lithuania, which actively do researches of the Holocaust. The greater interest of Holocaust is seen in Poland, which was a center of Jewish genocide during the Second World War.